

Soós László

TISZA ISTVÁN KORMÁNYALAKÍTÁSA ÉS PARLAMENTI KÜZDELMEINEK ELSŐ IDŐSZAKA

(1903. november 3–1904. április 19.)

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1898-ban lejáró véderőtörvényének megújítására Edmund Krieghammer hadügyminiszter és Friedrich Beck-Rzikowsky vezérkari főnök már 1896-ban tervezetet készített, amelyben a lakosság lélekszámának növekedésére hivatkozva az újonclétszám 50 ezer fővel történő emelését, valamint szervezeti reformok végrehajtását javasolták.¹ A fenti mértékű újonclétszám növelését mind a bécsi, mind a budapesti kormány, különösen annak pénzügyi vonzata miatt, túlzottnak tartotta. Az ellenállást látva a hadügyminiszter 1899-ben már a fenténél kisebb mértékű újonclétszám emelési javaslatot terjesztett a közös minisztertanács elé, de a testület által támogatott előterjesztés, az osztrák parlament működésképtelensége miatt, az elkövetkező két évben nem került a törvényhozás elé. A honvédelmi miniszterek és a közös hadügyminiszter által egyaránt támogatott fejlesztési tervet — az 1901. november 29-én megtartott közös minisztertanácsi ülésen — Ferenc József személyesen igyekezett elfogadtatni az osztrák és a magyar kabinet képviselőivel, de főleg az osztrák pénzügyminiszter költségvetési aggályai következtében az előterjesztést mindkét kormány elutasította.² A katonai vezetés, az uralkodóval egyetértésben, úgy ítélte meg, hogy a Monarchia hadseregének létszáma jelentősen elmarad attól, mint amelyet nagyhatalmi státusza megkövetel, ezért a birodalom a diplomácia terén is egyre veszít jelentőségéből. Különösen azt tartották veszélyesnek, hogy a katonai erejének növelésére nagy gondot fordító Németország hadvezetése előtt a Monarchia szövetségi szerepe nagymértékben leértékelődik. A hadügyminisztérium a katonai szolgálatra kötelezhető korosztály tagjainak minél szélesebb körű hadrafoghatóságát úgy igyekezett megoldani, hogy a létszámfeletti, mint póttartalékosok, rövid ideig tartó kiképzésben részesültek.

Az 1903. évre szóló újonclétszám megállapításáról a kormány — véderőtörvény hiánya következtében — az előző évek gyakorlatának megfelelően, törvényjavaslatot készített, illetve egy másik törvényben az újoncjutalék megaján-

¹ Az 1889. évi törvény alapján a közös hadseregbe 103 ezer, a Landwehrbe 10 ezer, a magyar honvédségbe 12 ezer újoncot soroztak be. A szervezeti átalakítás során a tüzérség technikai modernizációjára, a haditengerészet létszámának növelésére, a sorkatonai szolgálati időnek háromról kettő évre történő leszállítására került volna sor.

² *Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában.* Bp. 1996. 138–139.

lását kérte. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter az 1902. október 16-án benyújtott törvényjavaslataival — érvényben tartva a korábbi létszámkeretet — 20000 póttartalékos behívására kért felhatalmazást. A honvédelmi miniszter javaslatát, amely valójában a tényleges katonai létszám felemelését jelentette volna, még a kormánypárti képviselők sem támogatták, az ellenzékiek pedig, a törvényjavaslatra válaszul, vég nélküli obstrukcióba kezdtek. A legfelsőbb katonai vezetéssel és a királlyal — javaslatának lehetséges módosításáról — tárgyaló Fejérváry Géza Bécsben értesült arról, hogy a hadsereg létszámának felemelését szorgalmazó tervet az osztrák parlament is elutasította. A póttartalékosok behívását 1903 januárjában levették ugyan a napirendről, de a magyar parlamentben felerősödtek azok a hangok, amelyek a hadseregben a „magyar jelleg” érvényesülését követelték.

A Szabadelvű Párton belül is erősen megoszlottak a vélemények arról, hogy az előállt parlamenti helyzetben, az ellenzékkel szemben milyen magatartási formát kövessenek.³ A Széll Kálmán miniszterelnök kivárára alapított taktikáját kezdettől fogva erős kritikával fogadó, – az exlex állapot bekövetkeztét előre megjósoló – gróf Tisza István az obstrukcióval szembeni tehetetlenséget látva, 1903. március elején határozott lépésekre szólította fel a kormányfőt.⁴ Tisza István erről a beszélgetésről naplójában a következőket rögzítette:⁵ „Ő megmaradt amellest, hogy másra, mint tétlen kitartásra nem vállalkozik, mire azt feleltem, hogy ezt igen sajnálom, de ha ő nem teszi meg, mit az ország érdeke feltétlenül megkíván, akkor nem marad más hátra, minthogy helyét másnak adja át. Utjaink május elején valószínűleg el fognak válni, ezen nem segíthetünk, azt azonban megígértem, hogy a pártban semmi mozgalmat nem indítok, míg ezt neki előzetesen be nem jelentem.” A kormányfő megbuktatását vagy a Szabadelvű Párt támogatásának megvonásával, vagy uralkodói döntéssel lehetett végehezvinni. A kormánypárton belüli ellentétek további felerősödésétől tartva, Széll Kálmán menesztését a király magára vállalta.

³ Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Kézirattár Quart. Hung. 2459/4. Thallóczy Lajos naplója. 1903. márc. 3–6. Thallóczy a Szabadelvű Párton belüli, meglehetősen élesen megfogalmazott véleményekről írja: „Apponyi gyöngé és hitvány elnök. Széll bölcsességének és találatosságának a végére jutott. Bánffy úgyszintén megvallja, hogy örül Széll bukásának... hatalomra nem juthat, de Szapáryt mint átmenetet támogatja. Wekerle fél a pénzügyi rosszabbodástól. Andrássy Gyula gyöngé és lusta. Lukács kontrolőr, egyéb semmi. Popovics szellemi nihilista.”

⁴ Tisza István a haderő kérdéséről a parlamentben 1903. december 23-án így fejtette ki véleményét: „Mi t. Ház teljes meggyőződéssel állunk a közös hadsereg alapján és kívánjuk fenntartani a hadseregnek egységes vezényletét, vezérletét és belső szervezetét úgy, ahogy az az 1867 évi XII. törvény 11§-a által konstruáltatott. Tesszük ezt abban a meggyőződésben, hogy a magyar nemzet érdeke kívánja azt, hogy az a hadsereg, amely a közös védelem kötelezettségét teljesíti, mentül erősebb, mentül harcképesebb legyen katonai szempontból... Azt hiszik a képviselő urak, hogy a nemzeti politika az: akcióképtelenné tenni a magyar nemzetet azzal a helyzettel szemben, amelyet a Balkán-félszigeten látunk. ... az a helyzet, az a forrongás a Balkánon igenis érinti, és érinteni fogja mindég nagyon közelről a magyar nemzet érdekeit.... Ezért kell az, hogy Magyarország hozzátartozó része, és pedig a paritás alapján teljes egyenrangúsággal bíró része legyen egy oly európai nagyhatalomnak, amelynek szava döntő súllyal essék a mérlegbe.” Képviselőházi Napló 1901–1906. 363. országos ülés. 1903. dec. 23.

⁵ Gróf Tisza István összes munkái. Bp.1928. I. kötet. 698.

A magyar politikai krízis felszámolását Ferenc József már 1903. április elejétől kormányfői váltással remélte elérni. A feladat végrehajtására két politikus látszott alkalmasnak.⁶ Nevezetesen Kállay Béni közös pénzügyminiszter jelöltjeként színre lépő gróf Khuen-Héderváry Károly, akit horvát banként erőskezű politikusként tartottak számon, valamint a Fejérváry Géza által egyetlen alkalmas jelöltként ajánlott gróf Tisza István. A parlament munkáját teljesen megbénító obstrukcióval szemben a Széll-kormány tehetetlennek bizonyult, ezért Ferenc József már 1903. május 23-án felhatalmazta Khuen-Héderváry Károlyt, hogy kormányalakítási esélyeiről a magyar politikusok körében megbeszéléseket folytasson. A budapesti politikai erőviszonyokat csak távolról ismerő bán rövid tájékozódás után — helyzetét reménytelennek ítélve — kormányalakításra szóló megbízásáról lemondott. Ezt követően, június 16-án az uralkodó Tisza Istvánt kérte fel, hogy mint leendő miniszterelnök a következő kormány összetételéről a Szabadelvű Párt vezető politikusaival megállapodjon. A június 17-én, többek között Széll Kálmánnal, Apponyi Alberttel, Bánffy Dezsővel, Andrássy Gyulával lefolytatott megbeszélések során kiderült, hogy Tisza teremtő párttszerepe nem támogatják, sőt a politikai válság megoldásában kulcsfontosságú szerepre szánt Wekerle Sándor sem vállal az új kabinetben miniszteri tárcát.⁷ A kormányzópart tagjai megijedve attól, hogy Tisza István az obstrukciót végső esetben erőszakos intézkedésekkel is kész letörni, a miniszteri posztokra szóló felkéréseket sorra visszautasították. Az eredménytelen tárgyalások után az 1903. június 19-én tartott bécsi audiencián Tisza István a kormányalakításra kapott megbízását a királynak visszaadta.

Tisza István sikertelen kormányalakítását követően az uralkodó Khuen-Héderváry Károlyt bízta meg, hogy Budapesten — a korábbinál szélesebb körben — kormányalakítási tárgyalásokat folytasson. A megbeszélések eredményeként Khuen-Héderváry megállapodott a Függetlenségi Párt vezető politikusaival, hogy az obstrukció beszüntetése fejében eltekint a katonai létszám felemelésétől és csak az éves rendes újonclétszám elfogadására terjeszt be törvényjavaslatot. Az 1903. június 27-én kinevezett Khuen-Héderváry-kormány már a parlamenti bemutatkozáson szembesült azzal a ténnyel, hogy az ellenzéki képviselők jelentős része a parlamenti munkát lehetetlenné tevő obstrukciót tovább folytatja.

A kormányfő helyzetét tovább rontotta, hogy a július 29-én megtartott parlamenti ülésen a Függetlenségi Párthoz tartozó képviselők bejelentették: a Khuen-Héderváry Károly baráti köréhez tartozó Szapáry László fiumei kormányzó ellenzéki politikusokat próbált megvesztegetni azért, hogy a parlamenti felszólalásaikat beszüntessék.⁸ Annak ellenére, hogy a vesztegetési ügyben a miniszterelnök ellen szóló közvetlen bizonyítékot nem találtak, a kialakult bot-

⁶ Ferenc József Kállay Bényt is felkérte, hogy vállalja el a magyar kormányfői tiszteket, de a kérést a pénzügyminiszter határozottan elutasította.

⁷ Tisza István kormányalakítási kísérletét részletesebben lásd: *Soós László: Khuen-Héderváry Károly kormányalakítása és a politikai válság felszámolására tett kísérlete első lemondásáig*. In: *Századok* 145. évfolyam 3. szám. 603–635.

⁸ A korrupciós ügyeket lásd: *Cieger András: Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon*. Bp. 2011.

rány azokat az ellenzéki politikusokat is visszavitte az obstrukciót folytatok táborába, akik addig a Khuen-Héderváryval korábban kötött megállapodást betartották. A politikai válság felszámolására kiutat nem találó Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök lemondását az uralkodó 1903. augusztus 7-én elfogadta, és a kormány távozását augusztus 10-én az országgyűlés tudomásul vette.⁹

A kormány lemondását követően Khuen-Héderváry arra kérte az uralkodót, hogy a magyarországi közhangulat javítására a Szent István-ünnepen személyesen vegyen részt, és egyben előterjesztette azon politikusok névsorát, akiket a politikai válság felszámolása érdekében meghallgatásra javasolt.¹⁰ Az új miniszterelnök kinevezése érdekében Ferenc József 1903. augusztus 19-én érkezett Budapestre, és az elkövetkező napokban a Szabadelvű Párt valamennyi politikai csoportosulásának képviselőit kihallgatáson fogadta.¹¹ A megbeszélések eredmény nélkül zárultak, mert a király kívánsága, hogy a kormányválság a hadsereget érintő magyar követelések teljesítése nélkül oldódjék meg, nem teljesült. Az uralkodó augusztus 29-én azzal az ígérettel utazott vissza Bécsbe, hogy az angol király látogatását követően a megbeszélések a budai várban tovább folytatódnak.

Ferenc József ígéretéhez híven, 1903. szeptember 4-én ismét Budapesten kezdte meg a tárgyalásokat — a közvélemény szerint — azzal a céllal, hogy megtalálja azt a személyt „aki ő felsége politikai programját végrehajtsa.”¹² A kiszivárogtatott hírek szerint a király a közös hadsereg vezényleti és szolgálati nyelvének dolgában semmiféle engedményt nem ad, de a kisebbnek minősített követeléseket hajlandó elfogadni, annak érdekében, hogy a magyar állam önállósága az egységes közös hadseregben kifejezésre jusson. Ezek közé sorolták: a katonai bíraskodásban és az intézetekben a magyar nyelv használati jogának bővítése, a nemzeti zászló és jelvények szerepeltetésének engedélyezése, valamint a magyarhonos tiszteknek a magyar ezredekhez való fokozatos áthelyezése. A fenti szellemben kezdődő kihallgatások sorát ismét Khuen-Héderváry miniszterelnök nyitotta meg. Ezen a napon csak olyan politikusokkal kívánt tárgyalni a király, akik a politikai krízis gyors felszámolása érdekében a nemzeti követeléseket a lehető legszűkebb körre kívánták leszorítani. Ezért került a meghívottak listájára Andrássy Gyula, Hieronymi Károly és Tisza István. Már az első tárgyalási napon kiderült, hogy a kormányzópárt többsége által támogatott Lukács László sem mutat különösen nagy hajlandóságot arra, hogy a pénzügyek mellé a miniszterelnökség gondjait is magára vállalja.¹³

⁹ Képviselőházi napló 1901–1906. 321. országos ülés, XVIII. kötet. 1903. aug. 10. A kormány lemondása a hivatalos lapban (Budapesti Közlöny) 1903. augusztus 10-én jelent meg.

¹⁰ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2459/4. Thallóczy Lajos naplója. 1903. aug. 14.

¹¹ Az 1903. aug. 21-én tartott audiencián a két házelnök, gróf Csáky Albin a főrendiház és Apponyi Albert a képviselőház elnöke vett részt. A további napokon a király elé járult: Andrássy Gyula, Károlyi Sándor, Lukács László, Szapáry Gyula, Wekerle Sándor, Hódossy Imre, Bánffy Dezső, Hieronymi Károly, Széll Kálmán, Tisza István, Darányi Ignác és Falk Miksa. Goluchowski külügyminiszter augusztus 22-én és 26-án tartózkodott Budapesten és tárgyalt az uralkodóval.

¹² Egyetértés, 1903. szept. 5. Lukács László megbízatása.

¹³ Egyetértés, 1903. szept. 5. Mit hoz Lukács?

1903. szeptember 6-án a király Khuen-Héderváry miniszterelnökön kívül csak – a miniszterelnöki székbe nagyon visszavágyó- Széll Kálmánnal tanácskozott. A kormányának bukásáért pártját hibáztató Széll Kálmán többnyire vidéken tartózkodott, és lemondása óta a szabadelvű pártkörben egyetlen alkalommal sem jelent meg. Széll Kálmán személyének ismételt előtérbe kerülését többen azzal indokolták, hogy a politikai holtpontról való kimozdulás érdekében azzal indokolták, hogy a politikai holtpontról való kimozdulás érdekében kompromisszumot kell kötni az ellenzékkel. Erre a feladatra, mint a „paktumok nagymesterét” Széll Kálmánt tartották a legalkalmasabb embernek. A kormányválság elhúzódását látva egyre többen sürgették a Szabadelvű Párt értekezletének összehívását és egy – a nemzeti követelések befogadását tükröző – mindenki által támogatható program kidolgozását. Ettől remélték a párt egységének megőrzését, mivel egy elfogadott programmal induló miniszterelnök mögül nem lehet – politikai véleménykülönbségre hivatkozva – kihátrálni. A program új elemeként vetették fel, hogy tárgyalni kell az ellenzékkel a pártközi konferencia összehívása érdekében, mert nélkülük nem lehet az új kormány elképzeléseit megvalósítani.¹⁴

A király szeptember 9-én délután – csalódottan – azzal az ígérettel utazott vissza Bécsbe, hogy huszadika táján visszatér. Mivel elképzeléséből semmit nem tudott megvalósítani, elutazása előtt örömmel vette Khuen-Héderváry újabb tervét, hogy Andrassy Gyula – akinek 67-es hűségében mindketten meg voltak győződve – kormányalakítását készítsék elő. Andrassy már korábban is azt hangoztatta, hogy Apponyi Albert és Wekerle Sándor nélkül nem lehet egy munkaképes kormányt létrehozni. Most Khuen-Héderváry felajánlotta Andrassynak, hogy segít neki a két fenti politikussal a kormányválságot felszámolni, és a tervének komolyságát hangsúlyozandó a király személye körüli tárcát magára vállalta.¹⁵ Andrassy beleegyezett abba, hogy az uralkodóval történő újabb egyeztetés érdekében tizedikén Bécsbe utazzon. A sajtó előtt titokban tartott kihallgatásra 1903. szeptember 11-én került sor. A király Apponyi és Wekerle szerepvállalásának nem örült igazán, de beleegyezett, mert nem akarta, hogy az elhúzódó válság során őt hibáztassák, hogy ezt a megoldási formát nem próbálta ki. Andrassy Gyula az általa javasolt két miniszter-jelölttel szeptember 14-én tárgyalt, de a megalakítandó kormányban egyikőjük sem kívánt szerepet vállalni. Khuen véleménye szerint Apponyit Wekerle Sándor beszélte le arról, hogy az Andrassy kormányban miniszterséget vállaljon, mert ő maga számára csak a miniszterelnöki posztot tartotta elfogadhatónak.¹⁶ Ezek után a megbízott miniszterelnök kényszeredetten bevallotta, hogy végére jutott minden kombinációnak, amely az új kormány megalakulását elősegíthetné. A fenti erőfeszítések ellenére az uralkodó azon törekvése, hogy a pesti politikai krízist a magyarországi vadászaton¹⁷ részt vevő német császár 1903. szeptember 19-ére tervezett bécsi látogatása előtt megoldja, kudarcba fulladt.

¹⁴ Egyetértés, 1903. szept. 10. Közeledés az ellenzékhez.

¹⁵ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2459/4. Thallóczy Lajos naplója. 1903. szept. 9.

¹⁶ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2459/4. Thallóczy Lajos naplója. 1903. szept. 14.

¹⁷ A német császár vadászati céljából 1903. szept. 13-án, vasúton Mohácsra érkezett. Mohácsról hajon vitték Frigyes főhercegnek a mohácsi járásban fekvő birtokára, ahol szeptember 17-éig tartó-

Ezzel egy időben diplomáciai körökben világossá vált, hogy a német császár rövid, udvariassági látogatásként megtervezett bécsi programját a balkáni események gyökeresen átírják. A török–bolgár katonai szembenállás kiéleződése, Törökország felosztásának kérdése hosszabb egyeztető tárgyalásokat igényelt. Erre utal, hogy mind a német császár, mind az orosz cár¹⁸ későbbi látogatásában a külügyminiszterek kiemelt szerepet kaptak.

A bel- és külpolitikai események hatására, a hadserege minden megmozdulását nagy figyelemmel kísérő uralkodó, az őszi galíciai hadgyakorlatra is csak késve tudott eljutni, ezért személyének helyettesítését—a 7. és 12. hadtest irányítását—Ferenc Ferdinánd főhercegre bízta, és csak a nagyobb lovassági hadműveletre érkezett meg vezérkarához. A Ferenc Józsefet fogadó katonai vezetők határozottan elítélték a magyar parlamenti ellenzék követeléseit és politikai eszköztárát, mivel—nézeteik szerint—ez nem csupán a nagyon fontosnak tartott újonclétszám emelését, hanem a birodalmi haderő egységét, tekintélyét is veszélyezteti. A hadgyakorlat jó alkalom volt arra, hogy véleményüket az uralkodóval elfogadtatva, a pesti követelésekre „katonás” választ adjanak. Ennek szellemében írta alá az uralkodó 1903. szeptember 16-án, a Chlopy-ban berendezett főhadiszálláson keltezett hadparancsát, amelyben a hadsereget érintő — annak egységét és erejét veszélyeztető — minden magyar követelést elutasít.¹⁹

Az 1903. szeptember 17-én nyilvánosságra hozott hadparancs Budapesten nagy felháborodást váltott ki, mert nem csupán a kibocsátás formája volt meglepő, hanem az is, hogy a király az alkotmányos konfliktus feloldása érdekében a hadsereghez fordult. A Khuen-Héderváry környezetében lévő politikusok egyetértettek abban, hogy a hadparancsot — annak negatív hatását mérséklő — uralkodó kézirattal ki kell egészíteni, mert Magyarországon azt hiszik, hogy ezzel a katonaságot érintő minden nemzeti követelésre elutasítás vár. 1903. szeptember 19-én a Bécsben tartózkodó miniszterelnököt Láng Lajos kereskedelemügyi miniszter is arról tájékoztatta, hogy üres kézzel nem térhet haza, a pártjának tagjait meg kell nyugtatnia, vagy a pártszakadás folyamatát el kell indítani. Az uralkodói kézirat eszméjét Láng is helyeselte, és kész volt arra, hogy tervükhöz Szögyény-Marich László berlini nagykövet támogatását meg-

kodott. A császár a kerapáncsai, bedai és a boki vadászterületen, tehát a Mohács alatti Duna mindkét partján vadászott. A vadászterületet szeptember 10-től, a Pécsi Csendőrkapitányság állományán és a környező községek rendőrein kívül további 56 fős csendőralakulat biztosította. A környező falvakban, vasútállomásokon, dunai átkelőknél detektívek teljesítettek szolgálatot. Ld. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: OL) Belügyminisztérium rezervált iratok (a továbbiakban: K149) -1903–5–629. Baranya vármegye főispánjának átírtára a belügyminiszterhez a német császár programjáról. 1903. aug. 4. Bács-Bodrog vármegye főispánjának jelentése szerint „A csendőrség és rendőrség oly nagy számban volt kirendelve, hogy az őrszemek egy kilométer távolságra voltak elhelyezhetők.” A vadászat ideje alatt a főispán is a helyszínen tartózkodott. Ld. OL K149–1904–5tétel-857.sz. Bács-Bodrog és Zombor sz. kir. város főispánjának jelentése a belügyminiszter részére. 1903. szeptember 17.

¹⁸ II Miklós cár 1903. október 3-án a Bécsi látogatása alkalmából, a Mürzstegen-i vadászaton Goluchowski osztrák–magyar és Lamsdorff orosz külügyminiszter megegyezett a balkáni status quo fenntartásában és a Macedoniában bevezetendő reformokról.

¹⁹ A hadparancs teljes szövegét lásd: *Soós László: A chlopy hadparancsot követő királyi kézirat létrejöttének körülményei és a Khuen-Héderváry-kormány bukása. Levéltári Közlemények*, 81. 2010. 201.

szerezze. Láng Lajos és Thallóczy Lajos még a délelőtt folyamán felkeresték Szögyény Lászlót, aki vállalta, hogy a kézirat ügyében a királynál eljár. Ezen idő alatt az audiencián megjelenő Khuent a király biztosította arról, hogy nem volt szándékában a nemzetet megbántani, csak a katonáknak akarta értésére adni, hogy „züllést” nem enged.²⁰ A megbeszélésen az uralkodó kijelentette, hogy nincs kifogása a magyarokat megnyugtató kézirat kiadása ellen, sőt átadott egy fogalmazványt, amelyet szeptemberben vitt magával Budapestre. Ez lett volna a kinevezett új miniszterelnök „útravalója” és az uralkodó most ehhez a szöveghez hasonló kézirat megfogalmazására tett javaslatot.²¹

Khuen-Héderváry visszatérve a szálláshelyére a fenti kéziratot átadta Thallóczy Lajosnak, azzal a kéréssel, hogy annak alapján készítsen el egy tervezetet. Khuen-Héderváry miniszterelnöknek és politikus társainak csak napokon át tartó alkudozás után sikerült elérni, hogy Ferenc József a magyarországi várakozásoknak is némileg megfelelő szöveget jóváhagyjon. Az 1903. szeptember 22-én aláírt és 23-án nyilvánosságra hozott nyilatkozat, amely a miniszterelnökhöz intézett, ellenjegyzet királyi kézirat formájában jelent meg, azon kívül, hogy Khuen-Héderváry Károly ismételt kormányalakítási megbízatását rögzítette, lényegesen új információkat ne tartalmazott.²² A Függetlenségi Párt szeptember 23-án megtartott értekezletén Kossuth Ferenc pártelnök szerint a kézirat „semmi egyéb, mint a hadparancsnak más szavakkal való ismertetése.”²³

Annak ellenére, hogy Kossuth Ferenc véleményével az osztrák lapok is egyet értettek Koerber osztrák miniszterelnök a kéziratban tett uralkodói gesztust is soknak találta. Ezért az 1903. szeptember 23-ára összehívott Reichsrath ülésén, a katonaságot érintő magyar igényekre Koerber kormánya nevében így reagált: „...a hadseregnek a támasztott követelések értelmében való átalakítása esetén Ausztria a törvények hatalmánál fogva azon kérdések elé állítatnék **[állítatnék – P.L.]**, hogy a jelenleg fennálló kötelék a két államfél között továbbra is fenntartandó-e. ...Kijelentettük bátran, hogy minden osztrák kormánynak a közös hadsereg minden ügyére vonatkozó és őt illető befolyását minden időben törvényes terjedelemben biztosítottnak kell látnia. ...A döntés már megtörtént, a legfőbb hadúrnak akarata az, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege olyan maradjon, amilyen most: közös és egységes, minden alapvonásában érintetlen.”²⁴

²⁰ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2459/4. Thallóczy Lajos naplója. 1903. szept. 19.

²¹ A szöveget König Károly osztályfőnök fordításában lásd: *Soós László: A chlopy hadparancsot követő királyi kézirat létrejöttének körülményei és a Khuen-Héderváry-kormány bukása. Levéltári Közlemények*, 81. 2010. 206–207.

²² A király kérésére többször átjavított tervezetek elkészítésében magyar részről Huen-Héderváry Károly, Thallóczy Lajos, Láng Lajos, Vértesy Kálmán, Radó Antal és Szögyény-Marich László vettek részt. A tervezetek szövegét lásd: *Soós László: A chlopy hadparancsot követő királyi kézirat létrejöttének körülményei és a Khuen-Héderváry-kormány bukása. Levéltári Közlemények*, 81. 2010. 206–217.

²³ Pesti Napló, 1903. szeptember 24.

²⁴ Képviselőházi Napló 1901–1903. XVIII. kötet. 322. országos ülés. 1903. szept. 24. Az osztrák miniszterelnök beszédét a magyar parlamentben Kossuth Ferenc ismertette. A Koerber beszédének nyomatókat adva Zéno Welsersheimb honvédelmi miniszter az alábbi törvényjavaslatot terjesztette elő: „Az 1903. febr. 26-iki törvény (Birodalmi Törvénytár 53. sz.) 2.§. helyébe a következő teendő: A hadseregbe (haditengerészet) való újoncok tényleges besorozása és újoncozása a Reichsrath-ban kép-

A fenti vélemények tükrében nagy meglepetést keltett, hogy a Szabadelvű Párt 1903. szeptember 23-án, délután folytatott ülésén, Andrassy Gyula határozati javaslatára a jelenlévők egyhangúan elfogadtak egy nyilatkozatot, amely szerint a párt megnyugvással fogadja el a miniszterelnöknek a hadparancsra vonatkozólag tett nyilatkozatát, további tárgyalására nincs szükség, ezért ezt a határozatát a Ház elé nem viszik.²⁵ A fenti határozatot a Néppárt nevében gróf Zichy János „kielégítőnek” minősítette.²⁶ A Szabadelvű Párt egységes állásfoglalása, illetve Apponyiék feltétel nélküli „visszavonulása” mindenkit meglepett. A „megegyezésben” a határozati javaslat megszövegezése is közrejátszott, mert annak el nem fogadása a király elleni állásfoglalást jelentette volna. Ezt Apponyiék nem merték felvállalni. A kormánypártban kialakult helyzetet a Hungária Szállodában megtartott vacsorán az egyik képviselő így jellemezte „Egy pár napra megint össze vagyunk drótozva...”²⁷

Khuen-Héderváry Károly az új kabinet megalakítását 1903. október 5-ére tervezte, ezért szeptember 27-én Bécsbe utazott, hogy programját az uralkodóval megismertesse. A megbeszélésre Khuen egy több pontból álló tervezetet vitt magával, amelyben a katonaságot érintő — a minisztertanács által elfogadott — kéréseket terjesztett a király elé.²⁸ Nevezetesen: a címer- és zászlóhasználat szabályozására egy szakbizottság kinevezése; a magyarországi illetőségű tisztek magyar csapattestekhez helyezése; a katonai büntető eljárásban az ügyvédek magyarul és horvátul is tarthassák védőbeszédeiket; a magyarországi katonai nevelő intézetekben magyar nyelven is oktassanak; a magyarországi katonai intézetekben a honiak részére az állami alapítványi helyek növelése; a kismartoni katonai intézetnek a székelyföldre helyezése, és helyére egy katonai főreáliskola és egy tüzér hadapród iskola felállítása; a magyar hatóságokkal a levelezés nyelve magyar legyen; a katonai épületekben magyar illetve horvát nyelvű feliratok helyezzenek el, és végül a magyar honvédségnél műszaki alakulatok szervezése. Ferenc József a magyar követeléseket, az első öt pont kivételével — a cseh és lengyel igények felerősödésétől tartva — nem tartotta teljesíthetőnek.

A holtpontról történő kimozdulás érdekében a Szabadelvű Párt vezetői 1903. szeptember 28-ára értekezletet hívtak össze annak érdekében, hogy mind a király, mind a tagság számára elfogadható ún. katonai program kidolgozására tervet készítsenek. A tanácskozáson határozatot hoztak az ún. kilences bizottság megalakításáról, amelynek tagja lett: a régi nemzeti pártiak részéről Apponyi Albert, Hódossy Imre és Bolgár Ferenc, az ó-liberálisok közül Hieronymi Károly, Tisza István és Münnich Aurél, a mágnások képviselőjében Andrassy Gyula és Széll Kálmán, a horvátokat pedig Josipovich Imre képviselte.²⁹

viselt királyságok és országok részére a múlt évben megszavazott kontingensnél nagyobb számban csak akkor és oly mértékben történhetik, ha és amely mértékben a véderőtörvény 14.§-a értelmében ez a magyar korona országaira eső újonc kontingensre nézve megtörténik.” Alkotmány, 1903. szept. 24.

²⁵ Magyarország, 1903. szept. 23.

²⁶ Pesti Napló, 1903. szept. 24.

²⁷ Egyetértés, 1903. szept. 24. Apponyiák hirtelen Pálfordulása.

²⁸ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2459/4. Thallóczy Lajos naplója. 1903. szept. 27. Független Magyarország, 1903. szept. 24.

²⁹ Egyetértés, 1903. szept. 29. Nincs program!

A szeptember 29-én tartott országgyűlésen az ellenzék már nem a hadparancsot követő királyi kézirat vitáját tartotta fontosnak, hanem az osztrák miniszterelnök beszédére adandó válasszal foglalkozott. A Kossuth Ferenc és képviselőtársai által készített beadvány szerint: „Ausztia kormányának elnöke Ausztia császárijától nyert felhatalmazásra hivatkozva kérkedett Ausztia Reichsrathjának folyó év szeptember 23-dikán tartott nyilvános ülésén azzal, hogy Magyarországnak a hadseregbe vonatkozó bármely kérdésben csak Ausztia kormányának előleges beleegyezése alapján van és lesz joga intézkedni. Ez az illetéktelen, jogtalan, alkotmányunkat és önállóságunkat mélyen sértő állásfoglalás nem maradhat bizonytalan időn át megtorlatlanul, méltó visszautasításban, pedig csak a magyar országgyűlés részesítheti.” Khuen tudatában volt annak, hogy olyan nyilatkozatra akarják kényszeríteni, amely őt a király előtt roppant kínos helyzetbe hozza. Választhatott, vagy felülről kegyvesztettként, vagy alulról a parlament által bukik. Ez utóbbi mellett döntött, ezért a Reichsrath-ban elhangzott beszéd sajátos, a hallgatóságban nagy felháborodást kiváltó értelmezését adta. Szerinte Koerber „nyilatkozata, amelyeket a hadsereg kérdésében tett, én a magam részéről úgy fogom ma is fel, hogy ő azon befolyását kívánta magának a jövőre is biztosítani, amely őt Ausztia részéről a törvény értelmében megilleti, és amelyet mindenesetre én is követelnék a magam számára minden oly esetben, midőn — mondjuk — Ausztia részéről olyan követelésekkel állanak szemben, amelyek a közös intézményeknek, vagy pedig Magyarország kárára vagy sérelmére lehetnek.”

A miniszterelnök szavait nem csupán az ellenzék, hanem a kormányzó párt tagjai is elfogadhatatlannak tartották.³⁰ Kossuth Ferenc véleményével, mely szerint „elvártam volna Magyarország miniszterelnökétől, hogy a legerélyesebben utasítsa vissza Koerber miniszterelnök illetéktelen nyilatkozatát”, tizenöt képviselő kivételével a többsége egyetértett. Ezért a kormánypárti képviselők is támogatták Kossuth Ferenc indítványát, hogy „nyújtassék alkalom a háznak arra, hogy a miniszterelnök ajkairól elhangzott kijelentések itt vita tárgyává tétessenek. Holnap tehát tartsunk ülést.” Így bekövetkezett az a parlament történetében párhát ritkító esemény, hogy a kormányzó párt az ellenzékkel együtt a miniszterelnök ellen szavazott, és Kossuth javaslatát a képviselők elfogadták. A miniszterelnök leszavazását követően tartott minisztertanácson a kormány másodszor is benyújtotta lemondását.³¹

³⁰ A Szabadelvű Párt tagjai is az 1867. évi XII. törvény értelmezésénél arra hivatkoztak, hogy a véderőt illető minden olyan kérdés, amely a törvényhozó hatalom körébe tartozik, a két parlament által egyetértőleg és hasonló elvek alapján oldandó meg, de ez nem vonatkozik azokra a magyar kontingenst érintő rendelkezésekre, amelyek a szoroson vett katonai szervezetet nem érintik. Például kizárólag magyar törvény rendelkezik arról, hogy a honvédség katonai intézeteiben nyert végzettség a közös hadseregbeli tisztirang elnyerésére is képesít. Továbbá az 1868. aug. 6-án kiadott hadparancsot, amely a magyar csapatoknál a honi illetőségi tisztek alkalmazását rendeli el, csak a magyar országgyűlés előtt hirdették ki. Így a hasonló természetű katonai intézkedésekkel szemben, akár törvényhozás, akár uralkodói elhatározás eredményeképpen jönnek létre, nincs az osztrákoknak beavatkozási joga. Ld. Gróf Apponyi Albert emlékiratai. 1899–1906. II. kötet, Budapest, 1934. 82.

³¹ OL Minisztertanácsi és kormányzótanácsi jegyzőkönyvek, 1867–1944. (a továbbiakban: K 27) Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1903. 09. 29/1.

Budapesten csak „kigondoló” bizottságként emlegetett kilencek készülő határozatáról, mint elnök Széll Kálmán 1903. október 7-én tájékoztatta a királyt. Az audiencián a kilences bizottság elnöke utasítást kapott arra, hogy olyan programot készítsenek, amelynek mérsékelt katonai követeléseit Bécsben is elfogadják, és az így létrejött elvi alapon egységes párt álljon a leendő kormány mögött.³² Az átdolgozott tervezetet Lukács László pénzügyminiszter 1903. október 19-én vitte Bécsbe, hogy azt újabb egyeztetés céljából az uralkodónak bemutassa.³³ Budapesten október 21-én vált ismerté, hogy a király a Lukács László által tett előterjesztést sem fogadta el. A Szabadelvű Párton belüli bizonytalanságot fokozta, hogy még a párton belül sem került ismertetésre az a szöveg, amit a kilences bizottság elkészített, így a módosításra vonatkozó uralkodói igényeket csak találgatni lehetett. Többen azt is kifogásolták, hogy a bizottság tagjai túllépték a megbízásukkor kapott jogosítvány kereteit, mert a párt programjának kidolgozására, és nem a királlyal való alkudozásra nyertek felhatalmazást. A bizottság eredeti célkitűzése Lukács László — az uralkodó által szorgalmazott — közbenjárására jelentősen módosult, elsősorban már nem a kormányzópárt részére készítették katonai programot, hanem a király szabta kereteken belül igyekeztek némi nemzeti követeléseket érvényesíteni. A megbeszélések forgatókönyve állandósult, a bizottság egyre szerényebb igénye az elveihez makacsul ragaszkodó király ellenállásán sorra hajótörést szenvedett.

A kilences bizottság 1903. október 22-én megtartott ülésén a királyi követelések nyomán a tanácskozás három meghatározó politikusa — Apponyi Albert, Széll Kálmán, Tisza István — között is fellángoltak az ellentétek, mert már világosan kiderült: olyan programot nem képesek összeállítani, amely a párt tagságának valamint a koronának egyaránt megfelel. A kilences bizottságnak az uralkodói követelésre adott elutasító válasza nyomán Lukács László közvetítő szerepe véget ért, és nyilvánosságra került a döntés, mely szerint Ferenc József a továbbiakban csak Tisza István miniszterelnöki megbízásáról kíván tárgyalni.³⁴

Tisza Istvánt 1903. október 25-én reggel Khuen-Héderváry tájékoztatta arról, hogy Lukács egyeztetésének kudarcából a király azt a következtetést vonta le, mely szerint a parlamenti ellenzék obstrukcióját erőszakos eszközzel kell megtörni, a párton belül pedig Apponyi Albert szerepét a minimálisra kell csökkenteni. Számítani lehetett arra, hogy a király olyan kormányprogrammal kívánja megbízni Tisza Istvánt, amely több ponton is eltér a Szabadelvű Párt által kiküldött bizottságétól. A tíz órakor kezdődő audiencián az uralkodó valóban arra szólította fel Tisza Istvánt, hogy a kilences bizottság program-tervezetének mellőzésével vállalja el az új kormány megalakítását.³⁵ A magyar politikus a kormányalakításra vonatkozó felkérést nem fogadta el, mert biztos volt abban, hogy a párt katonai programja nélkül, az ismert politikai viszonyok kö-

³² OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2459/4. Thallóczy Lajos naplója. 1903. okt. 7.

³³ Egyetértés, 1903. okt. 20. Az új kabinet.

³⁴ Egyetértés, 1903. okt. 25. Lukács végzett.

³⁵ OSZK Kézirattár Növedéki napló. 1957. 37. sz. gróf Tisza István levele ifj. gróf Andrássy Gyulának, 1903. október.

zött, Budapesten nem lehet parlamenti többséggel rendelkező kabinetet létrehozni. Az uralkodó a történetek ellenére ragaszkodott az elképzeléséhez, ezért a vasárnap ellenére, délután két órára a magyar politikusokat további megbeszélésre hívta össze.

A bécsi közéletben nagy meglepetést váltott ki az a vasárnap délutáni tanácskozás, amelyre az uralkodó Khuen-Héderváry Károlyt, Lukács Lászlót és Tisza Istvánt hívta meg. A megbeszélésen az uralkodót Tisza István tájékoztatta és két társa támogatásával indokolta azokat a módosításokat, amelyeket a megegyezés érdekében a kilences bizottság előterjesztésén a maguk részéről ki-vitelezhetőnek tartottak. A magyar politikusok szerint számítani lehet arra, hogy a kormányválság mielőbbi megoldásában érdekelt Szabadelvű Párt tagsága, amely a katonai program-tervezet feletti végső döntést jogosult kimondani, az összehívandó értekezleten a leendő miniszterelnök javaslatát elfogadja. Az együttes kihallgatás után a király, még az este folyamán, a Hofburgban tartózkodó három közös miniszter — Goluchowski, Pitreich és Burián — véleményét is ki akarta kérni, ezért csupán a másnapi folytatásban állapodtak meg.³⁶ Tekintettel arra, hogy minden hétfő délelőtt Ferenc József általános kihallgatást tartott, ezért a három magyar politikus arra gondolt, hogy a következő együttes kihallgatásukra 26-án, a délutáni órákban kerül sor.

A magyar miniszterelnök és két társa az audiencia után abban állapodott meg, hogy újabb felkészítő megbeszélés érdekében, másnap reggel a magyar minisztérium épületében ismét találkoznak. A kilenc órai találkozóra (október 26) Tisza István nem érkezett meg, mert nyolc óra tájékán az udvari futár a Sacher Szállodában arról értesítette, hogy az uralkodó kilenc órára várja. A mintegy ötven percig tartó kihallgatás után Tisza István megfogalmazta a sajtónak adandó nyilatkozatát, ezt követően a magyar minisztériumba visszatérve Lukács Lászlóval tanácskozott, és az ott várakozó újságírókat — az elkészített szöveg felolvasásával — az alábbiakról tájékoztatta: „Ő Felségétől megbízást kaptam kabinet alakításra, oly körülmények között, melyek parancsoló kötelelességgé tették, hogy a koronát és az országot közügyeinknek mai súlyos állapotában ne hagyjam felelős kormány nélkül. Az a program, melyet a függőben lévő katonai kérdések tekintetében a kormány elő fog terjeszthetni: a kilences bizottság eddigi egyhangú megállapodásainak csak aránylag lényegtelen módosításait igényli. Ez irányú kérésemet mielőbb elő fogom a kilences bizottságnak terjeszteni, s egyúttal kérni fogom, hogy a módosításokat az eredeti szöveggel együtt terjessze a pártértekezlet elé. Ekként mindenki hű képet alkothat magának ama módosítások hordereje felől, melyek szükségesek, hogy a Szabadelvű Párt kebeléből kormány alakulhasson, s az ország az anarchiától és a konfliktus veszedelmétől megmentessék. Reményem van rá, hogy az előterjeszthető program megnyugvást fog kelteni az országban, és rá fogja bírni az ellenzék is arra, hogy további akadályt ne gördítsen a változatlan újonclétszám és a költségvetési felhatalmazás megszavazása elé. Első sorban e cél békés elérésére fogok törekedni, és csak ha az ellenzék magatartása tenné kikerülhetetlenné a

³⁶ Egyetértés, 1903. okt. 27. Tisza tervei.

harcot, fognám azt a parlamentarizmus szellemével megegyező alkotmányos fegyverek igénybevételével megküzdeni.”³⁷ A miniszterelnöki program-nyilatkozat után Tisza István Khuen-Héderváryval tárgyalt, és a délután három órakor induló vonattal visszautazott Budapestre, hogy a királlyal kötött megállapodását a Szabadelvű Párt politikusaival is elfogadtassa és a kormány összetételéről egyeztessen.

Az 1903. október 27-én délelőtt tartott ülésén a kilences bizottság arról tárgyalt, hogy elfogadható-e számukra az a program-tervezet, amelynek alapján a király Tisza Istvánt a kormányalakítással megbízta. Mivel a bizottság nem jutott egyhangú megállapodásra, ezért úgy döntöttek, hogy jóváhagyásra az eredeti mellett a Tisza István által módosított szöveget is a 28-án tartandó pártértekezlet elé viszik. A kilences bizottság az elvégzett munkájának eredményét, az 1903. október 27-én megtartott ülésén az alábbi javaslatba foglalta:³⁸

„Az országgyűlési Szabadelvű Párt folyó évi szeptember hó 28-án tartott értekezletéből egy kilenctagú bizottságot küldött ki oly utasítással, hogy a katonai kérdésekre vonatkozó párt-program tervezetet készítsen, és ezt terjessze a párt értekezlete elé. A kiküldött bizottság alábbiakban terjeszti javaslatát a tisztelt párt-értekezlet elé:

1. A közös hadsereg jelvényei, melyek ma alkalmazásban vannak, nem felelnek meg az ország közjogi állásának, ezért a jelvények kérdése közjogunknak megfelelően rendezendő.
2. A katonai büntető eljárás mielőbb terjesztessék az országgyűlés elé. A szóbelis és nyilvánosságra alapított eljárásnál a magyar állam nyelve érvényesítendő. Ennek módozatait az előterjesztendő törvény lesz hivatva megállapítani.
3. A közös hadsereg szolgálati kötelezettség teljesítése körüli törvényes kedvezmények legfelső fokú eldöntése kizárólag a honvédelmi miniszterre bízassék és ezen kedvezmények oda ítéltése lehetőleg méltányos alapokra fektetessék.
4. Régi törvényeinkben is ismételten kifejezett kívánsága és senki által kétségbe nem vont jogos igénye a magyar nemzetnek, valamint a harcképesség lehető fokozása szempontjából eminens érdeke a hadseregnek is, hogy a magyar csapatok magyar tisztekkel láttassanak el, és a nemzet fiai a hadsereg vezetésénél megfelelő mértékben érvényesüljenek. Szükségessé látjuk ennél fogva, hogy: **a**; az 1868. évi augusztus hó 11-én kelt legfelsőbb kézirat értelmében a nem magyar csapatoknál szolgáló magyar honos tisztek magyar csapatokhoz helyeztessenek át, **b**; a tisztképzés ügye akként fejlesztessék, hogy a magyar tisztek létszámában mutakozó hiány fedezése s a magyar csapatoknak magyar tisztekkel való ellátása állandóan biztosítottassék. E célból magyar ifjak számára fenntartott meg-

³⁷ Egyetértés, 1903. okt. 27. Tisza kormányt alakít.

³⁸ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 44/a fond. Gróf Tisza István iratai, 2. csomó. 7. tétel 62. A Kilences Bizottság javaslata. 1903. okt. 27. (Október 27-én este Berzeviczy Albert lakásán Tisza István a házigazdával, Hieronymi Károlyval és Lukács Lászlóval a kormány programjáról tárgyalt.)

- felelő számú alapítványi helyek alkotása s amennyiben szükséges az ország területén elhelyezett új képző intézetek felállítása, esetleg a honvédség képzőintézeteinek további kiépítése által. Annyi magyar ifjúnak tisztté való kiképzése biztosítandó, hogy a magyar tisztek száma a hadsereg tisztikarának minden ágazatában azon mértéket érje el, mely a magyar honos legénység számarányának megfelel. **c;** Ugyanazon célból szükséges továbbá az is, hogy a közös hadseregnek az ország területén elhelyezett s lehetőleg magyar honos tisztek vezetése alatt álló, tisztképző intézeteiben a tanterv akként módosíttassék, miszerint az intézetekben a tantárgyak jelentékeny részének tan- és vizsgálati nyelve a magyar legyen, legalább oly mértékben, hogy az ezekbe belépő magyar ifjak előmenetelét a tannyelv ne akadályozza s az ezekben kiképzett növendékek a magyar nyelvet teljesen bírják, úgy hogy megfelelő átmeneti idő után magyar honosra nézve a magyar nyelv tudása a tiszt kinevezés kötelező alapfeltétele legyen. **d;** Az ország költségén felállítandó magyar alapítványi helyek, az ország határain kívül csak azon intézeteknél fognak adományoztatni, melyeknek megfelelő intézetek az ország területén nem léteznek. Amint pedig ilyen intézetek az ország területén felállítatnak, a megfelelő magyar alapítványi helyek ezen intézetekhez fognak áttétetni.
5. A magyar csapatok összes hatóságai a magyar hatóságokkal magyarul levelezzenek.
 6. Az 1868. évi XXX. törvénycikknek Horvát-Szlavon országokra vonatkozó rendelkezései nem érintetnek.
 7. Számos és fontos kérdés a véderőtörvény revíziója keretén belül lesz megfontolás alá veendő, ilyen mindenek előtt a kétéves szolgálat, figyelemmel az ország pénzügyi helyzetére, továbbá a békelétszám törvényhozási megállapítása és a póttartalék kontingentálása, valamint az egyéves önkéntesek esetleges második szolgálati évének törlése, vagy szabályozása.
 8. A hadsereg vezér- és szolgálati nyelvére nézve fennálló jelenlegi állapot Ő Felségének az 1867-ben elismert alkotmányos fejedelmi jogai alapján tartott fenn. A minisztérium politikai felelőssége — mint a korona minden tényére — erre is kiterjed, és az országgyűlésnek törvényszerű befolyása — mint minden alkotmányos jogra — erre nézve is fennáll. Ezt az állapotot a törvényhozás — korona és országgyűlés együtt — megváltoztathatja. A Szabadelvű Párt az ország ezen jogait hangsúlyozván, a vezér- és szolgálati nyelv kérdését programjába nem veszi fel, mert ezt a nemzet nagy érdekeit érintő fontos politikai okokból kívánatosnak nem tartja.”

A Széll Kálmán elnök és Münnich Aurél jegyző által aláírt tervezet szövegét Tisza István két ponton kérte módosítani. Törlésre javasolta a negyedik pont c; részéből a német nyelv hegemoniáját gyöngítő és a nemzetiségi tisztjelöltek előmenetelét megnehezítő alábbi tagmondatot: „... úgy hogy megfelelő átmeneti idő után magyar honosra nézve a magyar nyelv tudása a tiszt kinevezés kötelező alapfeltétele legyen.” Továbbá a nyolcadik pont első mondata helyett, amelyben a hadsereg vezérleti és szolgálati nyelvére vonatkozólag csak a

fennálló állapot rögzítése szerepelt, az uralkodó által megkövetelt felségjogok elismerését az alábbi szöveggel kérte jóváhagyni: „A párt fenntartja azt az álláspontját, hogy a királynak jogában áll az egész hadsereg kiegészítő részét képező magyar hadsereg vezér- és szolgálati nyelvét az 1867: XII. tc. 11. §-ában elismert alkotmányos fejedelmi jogai alapján meghatározni.” Tisza István kérését elfogadva — a fentiek megvitatására — báró Podmaniczky Frigyes elnök a kormányzópárt értekezletét október 28-án este hat órára hívta össze.

Már hét órára járt az idő, amikor a mintegy kétszáz képviselő jelenlétében a párt elnöke megnyitotta az ülést, és Münnich Aurél felolvasta a kilences bizottság jelentését. Ezt követően a levezető elnök, arra hivatkozva, hogy a bizottság előző napi ülésén a fenti szöveghez módosítási javaslatot adtak be, először az indítványt betérjesztő Tisza Istvánnak adta meg a szót. Tisza István méltatta a bizottság erőfeszítéseit, amely arra irányult, hogy „...a Szabadelvű Párt, a magyar nemzet túlnyomó többsége és a korona politikai intenciói közötti teljes összhang megóvásával és fenntartásával követhesse azt az áldásos, produktív politikát tovább, amelyben az események egy időre megakaszották.”³⁹ Úgy ítélte meg, hogy az általa kért módosítás az eredeti javaslat lényegét nem érinti, és egyben világossá tette: egy olyan programmal kapott kormányalakításra megbízást, amely megköveteli a bizottság szövegének az általa javasolt megváltoztatását, illetve annak a párt tagsága általi elfogadását. A fenti előterjesztést követően Apponyi Albert kért szót, és kijelentette, hogy a kilences bizottság értekezletén a béke érdekében elment az „engedékenység legvégső határáig,” ezért Tisza javaslatát nem támogatja.⁴⁰ Beszédét a képviselők többségének nagy méltatlankodása miatt többször is félbe kellett szakítani, mert inkább kívánták a leendő miniszterelnököt hallani, mint — az egyesek szerint a pártból való kilépést előkészítő — Apponyit. Az ülést az elnök azzal zárta be, hogy a vitát másnap folytatják.

Az 1903. október 30-án délelőtt tíz órára meghirdetett ülés előtt mindenki arról beszélt, hogy megvan az új kormány névsora. A másnapi hírlapok, jól értesülve, az új kormány összetételét pontosan ismertették. Tisza István miniszterelnökként a belügy és a király személye körüli miniszter feladatkörét is magának tartotta fenn, a régi kormányból a helyén maradt Lukács László pénzügyminiszter és Plósz Sándor igazságügy-miniszter. A vallás- és közoktatásügyi tárcát Berzeviczy Albert, a kereskedelemügyit Hieronymi Károly, a honvédelmit Nyíri Sándor, a földművelésügyit Tallián Béla vállalta. A horvát-szlavon-dalmát tárca nélküli miniszteri poszt betöltésére Cseh Ervint kapott jelölést.

Ami a fentieknél is nagyobb meglepetésként hatott: Apponyi Albert — azzal a fenntartással, hogy a felségjogok magyarázatának kérdésében megmarad

³⁹ Egyetértés, 1903. okt. 29. Az értekezlet.

⁴⁰ Apponyi Albert következetesen ragaszkodott ahhoz a véleményéhez, hogy a politikai válságot a nemzeti követelések teljesítése nélkül hosszú távon felszámolni nem lehet. Nézetét már a 1892 őszén az indemnitási vita során így fogalmazta meg: „Ez a krízis addig fog tartani ..., amíg a felébredt nemzeti öntudat és féltékenység kielégítést nem nyer az által, hogy mindaz, amihez a 67-iki kiegyezés révén a nemzetnek joga van, tényleg életbe lép.” Gróf Apponyi Albert emlékiratai. Ötven év. Budapest, 1922. 207–208. p.

eddig álláspontja mellett, de a párt határozatát nem akadályozza meg — kibékült Tisza Istvánnal.⁴¹ Ezt követően a lényeges kérdéseket már nem érintő vita lezárásaként Podmaniczky Frigyes az alábbi határozatot olvasta fel: „a párt többsége a kilences bizottság munkálatát azon módosításokkal fogadja el, amelyeket gróf Tisza István tett, és ezzel a munkálat párthatározattá emeltetett.”⁴² Ezzel a döntéssel, ha átmenetileg is, a Szabadelvű Párt egysége oly mértékben helyre állt, hogy ismét cselekvőképes kormányzópártként láthatta el feladatát.

Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök 1903. október 31-én az alábbi előterjesztését személyesen vitte Bécsbe, és nyújtotta át a királynak: „Legkegyelmesebb Úr! A magyar kormány elnökének kineveztetése az eddigi gyakorlat szerint a lelépő miniszterelnök által ellenjegyzet Kegyelmes Királyi leirat útján lévén a magyar országgyűléssel tudandó: bátorkodom Tisza István grófnak magyar miniszterelnökké történt kineveztetésére vonatkozó kegyelmes királyi leirat tervezetét általam ellenjegyezve ezen hódolatteljes kéressel Cs. és Ap. kir. Felsőgednek bemutatni, hogy azt legkegyelmesebben jóváhagyni és legfelsőbb aláírásával ellátva további eljárás céljából hivatali utódomhoz leküldeni méltóztassék.”⁴³A királyi leirat a bevezető formulát és az országgyűlés tagjainak köszöntését követően az alábbiakat tartalmazta: „Kedvelt Híveink! Miután őszintén kedvelt hívünket hédervári Kuhen-Héderváry Károly grótot, saját kérelme folytán magyar miniszterelnöki állásától kegyelmesen felmentettük, magyar miniszterelnökké kedvelt hívünket borosjenői és szegedi Tisza István grótot, országgyűlési képviselőt neveztük ki. Kikhez egyébiránt királyi kegyelmünkkel állandóan hajlandók maradunk. Kelt Bécsben ezerkilencszázharminc évi november hó harmadikán. Ferenc József s. k. Gróf Khuen-Héderváry Károly s.k.” A miniszterelnök által ellenjegyzett alábbi kinevezési okiratot Tisza István 1903. november 2-án vette át: „Kedves gróf Tisza! Önt magyar miniszterelnökké ezennel kinevezem, Önnek egyidejűleg a belső titkos tanácsosi méltóságot adományozom és a minisztérium megalakítása iránt javaslatait elvárom. Kelt Bécsben, 1903. évi november hó 3-án. Ferenc József.”⁴⁴

Az új kormány eskütételére 1903. november 3-án került sor. Miután a kormányfő és a miniszterek eskütételénél egy magyar zászlósúrnak jelen kellett lenni, ezért gróf Széchényi Gyula főlovászmestert is Bécsbe kéretek.⁴⁵

⁴¹ Egyetértés, 1903. okt. 31. A megjelentetés napja.

⁴² Egyetértés, 1903. okt. 31. A határozat. Tisza István később írt munkájában kinevezését így értékelte: „Konstatálva lett Őfelségének hozzájárulása ahhoz a felfogáshoz, hogy az 1867. XII. tc. 11.§-ában lefektetett alkotmányos fejedelmi jogok körére vonatkozó rendelkezés kizárólag a magyar törvényhozást: királyt és országgyűlést együtt illeti meg.” Gróf Tisza István összes munkái. Egyéb tanulmányok, értekezések. Osztrák mű a 67-iki kiegészésről. 558. Budapest, 1928. I. kötet.

⁴³ OL Miniszterelnökség iratai (a továbbiakban: K26)-1903-III-4462. Hhuen-Héderváry Károly miniszterelnök felterjesztése Tisza István miniszterelnökké történt kinevezése ügyében. 1903. okt.31.

⁴⁴ OL K26 1903-III-4462. Gróf Tisza István miniszterelnökké történő kinevezése. 1903. nov. 3. A kormány tagjainak kinevezése is ezen a jelzeten található. Továbbá: Budapesti Közlöny, 1903. nov. 4. A miniszterelnök évi fizetése: 40.000 korona és 24.000 korona személyi pótlék. OL K26-1903-III-4462. Tisza István fizetése. 1903. nov. 3.

⁴⁵ Khuen-Héderváry Károly nyugdíját évi 16.000 koronában állapították meg. MOL K26-1904-III-3417. Utaltvány az állampénztár részére. 1903. A király Darányi Ignác és Wlassics Gyula részére a Lipót rend nagykeresztjének díjmentes adományozását rendelte el.

Tisza István az ún. bemutatkozó beszédét a Szabadelvű Párt tagsága előtt 1903. november 3-án tartotta meg. A Podmaniczky Frigyes elnök által este fél nyolc órakor megnyitott értekezleten egyetlen napirendi pontként az új kormány programjának rövid ismertetése szerepelt. A miniszterelnök kifejtette, hogy a kilences bizottság által kidolgozott és a párt tagsága által elfogadott katonai programot igyekeznek megvalósítani. Az est folyamán az erősebb rendszabályok bevezetéséről semmiféle fenyegetés nem hangzott el és a házszabály revízió kérdése sem került napirendre. A miniszterelnök hangsúlyosan szólt arról, hogy „az ország pénzügyi tekintetben bizonyos lejtőre jutott” ezért fontosnak tartotta, hogy „az állam szervezetét a lehető legegyszerűbbé, a lehető legolcsóbbá tegyük...”⁴⁶ A másik fontos célnak „a nemzeti erőnek, magyar nemzeti állam erejének mentől erősebb kifejtése...”⁴⁷, ami szerinte összeegyeztethető „a nemzetiségekkel, idegen ajkú polgártársainkkal szemben való teljes jogtisztességgel és testvéries érzülettel.”

A kormány parlamenti bemutatkozását megelőzve Apponyi Albert lemondott a képviselőház elnöki posztjáról. A kilences bizottság munkája és a kormányprogram megalkotása során a Tisza és Apponyi között már korábban is meglévő ellentét felerősödött, és a házelnök nem kívánt a megváltozott elvárásoknak megfelelni. Ezen, a november 4-én tartott ülésen Dániel Gábor alelnökre várt a feladat, hogy Apponyi Albert házelnök és a miniszternek kinevezett Tallián Béla alelnök lemondó levelét ismertesse.⁴⁷ A tervek szerint ezek után nyújthatja át Tisza István Dániel Gábor alelnöknek a kinevezéséről szóló királyi kéziratot, és ismerteti kormánya programját, majd a parlamenti vitát követően délután a kormányra még a főrendiházi bemutatkozás vár.

1903. november 3-án este a Függetlenségi Párt vezetősége is megbeszélést tartott. Az újságírókat arról tájékoztatták, hogy a parlamentben követendő taktikai lépésekről a kormány programjának megismerése után döntenek, és a másnapi parlamenti ülésen a miniszterelnök beszédére reagálva, a párt képviseletében Kossuth Ferenc szólal fel.⁴⁸ Arról nem nyilatkoztak, hogy Apponyi házelnök lemondásáról — a kormány bemutatkozásának megakadályozása érdekében — a napirendet felborító vitát kezdeményeznek.

1903. november 4-én délelőtt a kormány tagjai már a háznagyi szobában várakoztak, hogy a kinevezést tartalmazó királyi kézirat felolvasása után a háznagy vezetésével a parlamenti ülésterembe bevonuljanak, amikor az Apponyi lemondásának tudomásulvétele fölött kibontakozott vitáról hírt kaptak. Eddig is szokásban volt, hogy a pártok képviselői a távozó elnök munkáját megköszönik, ezért a felszólalásokat megakadályozni, sőt azok számát korlátozni nem lehetett. Szederkényi Nándor kezdte a vitát, és azt indítványozta, hogy Apponyi lemondását a képviselőház ne vegye tudomásul, és maradásra kérik fel. Többen — Darányi Ferenc, Hellebronth Géza — előre elkészített be-

⁴⁶ Egyetértés, 1903. nov. 4. Tisza a Szabadelvű Pártban.

⁴⁷ OL K26-1905-III-74. Tisza István miniszterelnök felterjesztése az uralkodó részére. 1903. nov. 13. Apponyi Albertet 1901. okt. 31-én választották meg az országgyűlés elnökévé, Tallián Béla pedig 1902. okt. 13-tól töltötte be az alelnöki tisztséget.

⁴⁸ Egyetértés, 1903. nov. 4. A Függetlenségi Párt tanácskozása.

szédeiket mondták el. A Szabadelvű Párt nevében Dániel Ernő arra tett javaslatot, hogy a volt házelnök érdemeit — a lemondás tudomásul vételével — jegyzőkönyvben rögzítsék. Az idő multával a folyóson várakozó Apponyi Albert számára is világossá vált, hogy az ülésteremből kiszűrődő szóáradat már nem az ő személyéről szól, hanem a kormány bemutatkozásának megakadályozásáról. Ezért Apponyi feladta azt a tervét, hogy a személyét érintő vitában nem vesz részt, és Hock János beszéde alatt mégis bement az ülésterembe. Nagy ováció közepette kijelentette, hogy szándéka végleges és visszavonhatatlan, és ügyének lezárására kérte a képviselőket, majd elhagyta az üléstermet.⁴⁹ Apponyi távozása után az elnök tíz perc szünetet rendelt el.

A szünetben a várakozó kormánytagokkal az elnök a kialakult helyzetről tanácskozott. Ennek eredményeként az ülés újbóli megnyitását követően a kabinet bevonult az ülésterembe, és miután elfoglalták helyüket Tisza István átadta Dániel Gábor elnöknek a kinevezéséről szóló királyi kéziratot. A Szóts Pál jegyző által felolvasott királyi kéziratból a nagy hangzavarban a képviselők szinte semmit nem hallottak. A Szabadelvű Párt képviselői éljenzéssel, az ellenzék „ki vele, ki vele” kiabálással reagált a történetekre. „Miután pedig Dániel Gábor nemcsak fölolvastatta a Tisza által átnyújtott kéziratot, hanem mindjárt a Ház minden megkérdése nélkül ki is mondta a határozatot, hogy a Ház azt hódolatteljes tudomásul veszi s a főrendiházhoz tovább küldi és a jegyzőkönyv vonatkozó pontját Szóts Pál jegyző által hitelesítésül fel is olvastatta, a fölfordulás teljes lett, s az ülést föl kellett függeszteni.”⁵⁰

A szünetben, a terem közepén beszélgetve Tisza kijelentette „Nem történt semmi. Nem mondtam programbeszédet, csak annyit jelentettem ki, hogy csöndesebb időben fogom elmondani.(...) Én most sem voltam semmi egyéb, mint a király postása. Hoztam az üzenetét, s kértem, vegyék tudomásul. A vitát sem akartam megszakítani az elnökkérdésről.”⁵¹

Az ülés újra megnyitása után Rakovszky István az ellenzék vezérszónokaként a házszabályok durva megsértésével vádolta meg Dániel Gábort és a lemondását követelte. A képviselőházi ülés a házszabálysértésről folyó vitával ért véget. A fentieknek köszönhetően a délutáni főrendiházi ülésen a tagok nem a képviselőházban rekedt királyi kéziratból értesültek a kormány kinevezéséről, hanem a miniszterelnöktől, aki az eddigi gyakorlattól eltérően nem a képviselőházban, hanem itt ismertette először programját.

1903. november 5-én Dániel Gábor a jegyzőkönyv hitelesítéséről szóló vitának kívánta elejét venni azzal, hogy az ülést megelőzően az elnöki irodába megbeszélést folytatott Kossuth Ferencsel, Barta Ödönnel és Polónyi Gézával. A tanácskozás eredményeként az ülés megnyitását követően Barta Ödön azt javasolta, hogy az előző napi jegyzőkönyvet a valósághoz híven fogalmazzák újra és ennek elfogadása után kerüljön sor a hitelesítésre. Válaszul Dániel Gábor elismerte tévedését, és törölték a jegyzőkönyvből a királyi kézirat tudomásul vé-

⁴⁹ Egyetértés, 1903. nov. 5. Tisza erőszakoskodik.

⁵⁰ OSZK Kézirattára Quart. Hung. 2955. *Berzeviczy Albert: Az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelmei. 1903–1905.* 9.

⁵¹ Egyetértés, 1903. nov. 5. Tisza erőszakoskodik.

telére vonatkozó, szabálytalanul kimondott határozatot. A szavazást követően a képviselőház tudomásul vette, és jegyzőkönyvben most rögzítették, hogy előző nap a királyi kézirat felolvasása megtörtént. Az Apponyi Albert lemondásáról félbeszakadt vita folytatása miatt Tisza István miniszterelnöki programbeszédének elmondására november 6-án került sor.⁵²

A miniszterelnöki programbeszéd a katonai reformok azon körének ismertetésével kezdődött, amely Tisza István szerint — az uralkodó és a nemzet közötti béke helyreállításával — az elkövetkező években megvalósítható.⁵³ A Szabadelvű Párt politikájának folytonosságát és a nemzeti követelések bizonyos körének támogatását hangsúlyozva kijelentette: „ezen kormány fenntartja hivatalbeli elődjének azon álláspontját, hogy a hadseregben és általában a közös intézményeknél használt jelvények az ország közjogi helyzetének meg nem felelnek.” Egyet értett az ellenzék azon követelésével, hogy a magyar honos tisztek „mielőbb magyar csapatokhoz helyeztessenek át,” de az itt jelentkező tiszthiány mérséklésére további intézkedéseket sürgetett.⁵⁴ A magyar tisztek létszámának növelése érdekében a magyar alapítványi helyek szaporítása mellett állami tanintézetek létrehozását tartotta szükségesnek. Utalt arra, hogy a Delegáció programjában is szerepel magyarországi főreáliskola és kadétiskola alapítása. A katonai intézetek tannyelvének megállapításánál végrehajthatónak tartotta, hogy „az ország területén elhelyezett összes katonai intézetek osztályaiban a tannyelv és a vizsgálati nyelv a tantárgyak jelentékeny részére nézve magyar lesz, legalább oly mértékben, hogy a belépő ifjak előmenetelét a nyelvkérdés ne akadályozza és mindazok, akik a tanintézetet elvégezték, a magyar nyelvet teljesen bírják.” Továbbá lényegesnek tartotta, hogy a katonai bűnvádi perrendtartással foglalkozó törvényjavaslat lényegében elkészült, a képviselőház elé terjesztésének nincs szakmai akadály.⁵⁵

⁵² OL K26–1905-III-74. Tisza István miniszterelnök felterjesztése az uralkodó részére. 1903. nov. 13. A képviselőház 1903. nov. 7-én tartott ülésén elnökévé Perczel Dezsőt, alelnökévé Jakabffy Imre képviselőket választotta meg.

⁵³ Képviselőházi Napló, 1901–1905. Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés naplója. Budapest, 1901–1904. XVIII. kötet, 329. ülés. 1903. nov. 6.

⁵⁴ A hiányzó magyar honos tisztek számát a honvédelmi miniszter 3000 főben határozta meg, ezért az alapítványi helyek számát 1073 fővel javasolta megemelni. A Honvédelmi Minisztérium számításai szerint amennyiben a tárca javaslata 1904 júniusáig törvényerőre emelkedik, akkor a bécsi és a bécsiújhelyi akadémián 31, az alreáliskolákban 26, a hadapródiskolákban 200 magyar honos diák kezdheti meg tanulmányait. Az 1904. évben, a főreáliskolákban 49 tanuló, a Ludovika Akadémián 63 hallgató, a hadapródiskolákban 200 jelölt-összesen 312 fő tanulhatott. OL Pénzügyminisztérium, Elnöki iratok (a továbbiakban: K255)-1904-5.t-876. A honvédelmi miniszter átirata a pénzügyminiszter részére. 1904. márc. 9. 1903. nov. 1. és 1904. nov. 1. között a közös hadseregben belül 197 magyar honos tisztet és 4 hadapródot helyeztek át a Magyarországról kiállított csapatokhoz. Ezzel a közös hadsereg keretében szolgáló magyarországi csapatoknál beosztott magyar honos tisztek és hadapródok száma 3683-ra gyarapodott. OL Képviselőház és Nemzetgyűlés elnöki és általános iratai, 1861–1944 (a továbbiakban: K2)-AXV-4-5. A honvédelmi miniszter jelentése a magyar honos tisztek áthelyezéséről. 1906.

⁵⁵ A reform fontosságára jellemző, hogy a katonai bíróságok az 1889. évi VI. törvény alapján még az 1855. évi katonai büntető törvénykönyvet alkalmazták. Ld. még: OL Belügyminisztérium, Elnöki iratok (a továbbiakban: K148)-1903–19-504. Plósz Sándor igazságügy-miniszter felirata Széll Kálmán miniszterelnök részére. 1903. jan. 30. A katonai perrendtartás első tervezetét a közös hadügyminiszter 1902-ben hozta nyilvánosságra. A perrendtartásról a magyar és az osztrák honvédelmi

Az obstrukcióval kapcsolatban a miniszterelnök — békülékeny hangnemben — leszögezte: "sem a közvélemény sem az ország érdeke nem kívánja, hogy a t. képviselő urak az ellenzéki akciónak ama, csakis egészen kivételes körülmények által indokolható extrém fegyverével éljenek tovább is, amellyel hónapok óta vívják az ütközetet. Mi nem akarunk semmi egyebet a t. képviselő uraktól, mint azt, hogy teljesen megmaradva meggyőződésül mellett, az állam folyó szükségletének fedezését, az indemnitás megszavazását, a változatlan újonclétszám megajánlását rendkívüli eszközöknek igénybevétele által, mesterségesen meg ne akadályozzák."⁵⁶ Tisza István a parlament munkaképtelenségének számlájára írta, hogy például a kereskedelmi szerződések megkötése tárgyában érdemi előrelépés nem történt.

A kormány által sürgősen elvégzendő feladatok közé sorolta a „folyó évre kiállítandó újoncok” megszavazását, és a költségvetéssel kapcsolatos kérdések rendezését. Nevezetesen a kormánynak felhatalmazást kell kérnie — az 1902. évi bázison — az 1903. év, valamint az 1904. év első hónapjának költségvetési kezelésére.⁵⁷ A miniszterelnök a további pénzügyi intézkedésekről az 1904. évi költségvetés kidolgozásakor szándékozott beszámolni. A költségvetést érintő feladatként szerepelt továbbá az állami kiadások csökkentésének terve. Erre a lépésre azért volt szükség, mert — az előadó szerint — a katonai kiadások növelését és a korábban megígért állami alkalmazottak fizetésének rendezését úgy kell megvalósítani, hogy az állami bevételek növekedésének üteme lelassult.⁵⁸ Ezért a pénzügyi egyensúly fenntartása érdekében a beruházásokra vonatkozó törvényjavaslatot az új kormány visszavonja.⁵⁹

A nemzeti „agitátorok túlzó” követeléseit elutasítva Tisza István kifejtette: "Át vagyunk hatva azzal a meggyőződéssel, hogy az ország nem magyar ajkú polgárai bizalmának, rokonszenvének megnyerése, megerősítése fontos nemzeti feladat és hogy a kölcsönös jó viszony ápolása életkérdés magukra

miniszterek, valamint a két igazságügyi miniszter képviselői, a hadügyminiszter vezetésével 1903. februárban és márciusban Bécsben, majd májusban Budapesten további megbeszéléseket folytattak. Az átdolgozott tervezetet a hadügyminiszter 1903. júl. 20-án küldte meg véleményezésre a miniszterelnök részére. A kormányváltás következtében a tervezet minisztertanácsi megvitatására csak 1904. május 9-én került sor. OL K26–1907-XLI-3563. A honvédelmi miniszter felirata a miniszterelnök részére. 1903. júl. 26.

⁵⁶ Néppárt, V. évfolyam. 47. szám. 1903. nov. 21. Kezdődik a garázdálkodás. „Tisza István is egérfogó programot adott az országnak, melybe a jóakarát kellemes illatú szalonnája csalogat bennünket.” A főszerkesztő Rakovszky István kifogásolta továbbá, hogy a miniszterelnök a telepítés és a kivándorlás kérdésével nem foglalkozott.

⁵⁷ Az 1903. évi költségvetés kidolgozásának előkészítéséről lásd: OL Lukács László iratai (P 2256 Nr. 66.)-16. cs. Lukács László pénzügyminiszter feljegyzése Széll Kálmán miniszterelnök részére az 1903. évi költségvetés tárgyában. 1902. jún. 21.

⁵⁸ Az állami bevétel növekedése 1897-ben 8,5 millió koronát tett ki, 1901-ben már csak 1,5 millió koronát.

⁵⁹ A gazdasági válságból történő kilábolást segítő állami beruházásokról szóló törvényjavaslat célkitűzéseit Széll Kálmán miniszterelnök az 1903. évi költségvetés betérjesztésekor részletesen ismertette, de parlamenti betérjesztésére csak 1903. május 28-án került sor. (Képviselőházi Napló 1903. máj. 28. 281. országos ülés. 1901–1906. XVI. kötet.) Az előirányzott 262 millió korona jelentős részét vasúti és kormányzati beruházásokra tervezték fordítani. A beruházási törvényről a Széll- és a Khuen-Héderváry-kormány időszakában érdemi döntés nem született.

ezen idegen ajkú polgártársainkra nézve, de egyúttal fontos érdeke a magyar nemzetnek is.”

Tisza István beszéde végén utalt arra, hogy a véderőtörvény revíziójára sort kell keríteni, amelynek fontos kérdése a kétéves katonai szolgálat bevezetése, továbbá az ország gondjainak megoldása érdekében az alkotmányos rend helyreállítását kérte.

A kormányprogram ismertetése során a legtöbb bíráló közbeszólás a magyar vezényszó uralkodó általi elfogadását követelte. Már a kilences bizottság munkája során világossá vált, hogy a király a hadsereg létszámának felemeléséről hajlandó lemondani, de a felségjogai közé sorolt vezényleti nyelv kérdésében nem enged. Az ere vonatkozó magyar igényt az uralkodó, sem megalapozottnak sem indokoltnak nem tartotta. A király a magyar politikusok előtt többször kijelentette: „Én célszerűségi szempontból ragaszkodom az egy nyelvhez, nem a németet pártolom, de az egy nyelvet, adják nekem a volapüköt, azt sem ellenzem, de hadseregem harcképességét szeszélyeknek föl nem áldozom.”⁶⁰

A miniszterelnök programjának az ellenzék részéről történő elutasítása már annak elhangzása előtt megtörtént. A Függetlenségi Párt Szederkényi Nándor vezetésével létrejött csoportja 1903. november 3-án a Pannónia Szálló különtermében értekezletet tartott, amelyen határozat született arra, hogy „a holnapi képviselőházi ülésen megkezdik a harcot Tisza István kormánya ellen.”⁶¹ A fenti határozat képviselőházi tolmácsolásával Holló Lajost bízták meg. Az értekezleten a többi ellenzéki párt képviselői is jelen voltak, ezért a résztvevők összefogételüket pártközi tanácskozássá nyilvánították. A követésre ajánlott hangnemre jellemző a Néppárt vezércikke, amely a Tisza-kormány megalakulását így kommentálta: „Az erős kéz belevájta éles körmét a magyar alkotmány eleven húsába.”⁶²

A kormányprogramot elutasító obstrukciós vita közben a sajtó tudomására jutott, hogy az 1903. november 10-én megtartott parlamenti ülés alatt a miniszterelnöki teremben a kormány tagjai teljes létszámban — ún. folyó ügyekről — minisztertanácsi ülést tartottak.⁶³ A híradások arról tudósítottak, hogy az elkövetkező napokban a kormány programjához való hozzászólásokat megszakítva, Tisza István indítványozni fogja az újoncmegajánlás napirendre tűzését. Miután a házszabályok szerint a napirendi vita keretében csak négy felszólalás engedélyezett, így valószínű, hogy az indítvány napirendre kerülését az ellenzék nem lesz képes megakadályozni. A kormány fenti tervét a november 12-én megtartott parlamenti ülésen Tisza Istvánnak az alábbi napirendre vonatkozó indítványával valósította meg: „a holnapi ülés napirendjére az újonclétszám megállapítását és a folyó évre szükséges újoncok megszavazását célzó két törvényjavaslatot tűzze ki.” Ezen akciónak köszönhetően — az ellenzék tiltakozása ellenére — Nyíri Sándor honvédelmi miniszter 1903. november 13-án

⁶⁰ Budapesti Hírlap. XXV. évfolyam 313. szám. 1905. nov. 12. Szeszély vagy nemzeti akarat.

⁶¹ Egyetértés, 1903. nov. 4. A Szederkényi-párt Tisza ellen.

⁶² Néppárt, V. évfolyam. 45. szám. 1903. nov. 7. Kezdődik a Tisza-korszak.

⁶³ Egyetértés, 1903. nov. 11. Kezdődik az erőszak. A nov. 10-én tartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyvében erről nem szerepel feljegyzés. OL K27–1903. nov. 10.

a bejelentett törvényjavaslatokat a képviselőház elé terjesztette. A 404. számon benyújtott előterjesztés a közös hadsereg és a haditengerészet, valamint a honvédség részére megállapított újoncjutalékok mennyiségének az 1903. év végéig való fenntartásáról, a 405. számú pedig az 1903. évben kiállítandó újoncjutalék megállapításáról szólt.⁶⁴ A honvédelmi miniszter külön felhívta a figyelmet arra, hogy a képviselők által már korábban is jól ismert javaslatok vita nélküli elfogadása a leszerelésre váró katonák gyors hazatérését tenné lehetővé. Ennek ellenére a két törvényjavaslat feletti vita, immár megszokott mederben, vég nélkül folytatódott.

A politikai feszültséget tovább élezte Koerber osztrák miniszterelnöknek a Reichsrath-ban elmondott, a magyar közjogot sajátosan értelmező, a király alkotmányos felelősségét tagadó beszéde. Thallóczy Lajos már 1903. november 7-én arról tájékoztatta Khuen-Héderváry Károlyt, hogy „jó forrásból értesülök az osztrák parlamentben újból dühöngeni fog az obstrukció, mely azon az alapon fog megindulni, hogy a parole (jelszó – S L): Magyarország lesz. Koerber „ezért arra is gondol, hogy Magyarország rovására, vagyis osztrák hazafias szempontból nagy fénnel akar lelépni. A csehek nem tudják, hogy mit csinálnak, de hogy Koerber ellen mennek az bizonyos.”⁶⁵ Az osztrák miniszterelnök saját belpolitikai helyzetének megerősítésén fáradozva 1903. november 17-én éles támadást intézett a magyar nemzeti követelések ellen. Többek között kijelentette: „A hadsereg eredete részben osztrák részben magyar. Célja azonban a monarchiáért szolgálni, és ezért hagyatott az egységes vezénylet és belső szervezet kizárólag Ő Felsége, mint a közös uralkodó kezére. A magyar 1967. évi XII. törvényben és az ugyanazon évből való december 21-iki osztrák törvényben az Ausztria és Magyarország között bölcsen megállapított jog a hadsereg vonatkozó egyensúlyt jelenti, melynek értéke a legvilágosabban a jelenben mutatkozik, és amely a monarchia érdekében minden megváltoztatástól megóvandó.”⁶⁶ Továbbá idézte a közös ügyekre vonatkozó osztrák törvényt: „a hadsereg vezetése, vezénylete és belsővezetése vonatkozó rendelkezések az egész hadsereg nézve kizárólag a császárt illeti meg,” és megváltoztatása csak a két állam egyetértésével történhet.

Az 1903. november 18-án tartott parlamenti ülésen többen emlékeztettek arra, hogy a Khuen-Héderváry azért bukott meg, mert az osztrák miniszterelnök hasonló kijelentését nem utasította vissza. Az ellenzék tiltakozására válaszul Tisza István felszólalásában kijelentette, hogy az osztrák miniszterelnöknek a magyar közjogra vonatkozó kijelentéseivel érdemben nem kíván foglalkozni, mert „ha egy állam miniszterelnöke egy másik állam közjogára vonatkozólag kijelentéseket tesz, azoknak sem jogi hatályuk, sem valami különösebb politikai jelentőségük nem lehet.” Ezért Koerber beszéde „...egy előkelő idegennek dilettáns nyilatkozata, amelynek valami különösebb súlyt tulajdonítani hiba volna.” A Szabadelvű Párt által elfogadott állásfoglalásra hivatkozott,

⁶⁴ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XIX. Kötet. 335. országos ülés. 1903. nov. 13.

⁶⁵ OSZK Kézirattári Növedéknapló 1957. 37. sz. Thallóczy Lajos levele Khuen-Héderváry Károlyhoz. 1903. november 7.

⁶⁶ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XIX. Kötet. 339. országos ülés. 1903. nov. 18.

mely szerint „a magyar király alkotmányos fejedelmi jogainak körét a magyar törvényhozás: a magyar király és a magyar országgyűlés együtt, bármikor megváltoztathatja.”⁶⁷ Tisza István határozott válaszát nem csupán a kormánypárt és az ellenzék, hanem a közvélemény is nagy elismeréssel fogadta. A miniszterelnöknek Andrassy Gyulához intézett levelében a Koerbernek adott válaszával elégedetten teszi fel kérdését: „Érdekes tudni mit szólsz a Koerber dologhoz. Azon ostobaság által, hogy neki állott a mi törvényünket rabulista (körmönfont – S. L.) módra elcsavarni, erős Blözse-t adott magának, s azt hiszem jól tettem, hogy ezt kihasználtam.”⁶⁸

Tisza István első parlamenti sikerét sajátos módon az osztrák miniszterelnöknek köszönhette, mert válaszával nem csak a kormánypárt, hanem az ellenzék jelentős részének elismerését is kivívta. A miniszterelnök határozott kiállása a Függetlenségi Párton belül felerősítette az ún. békepártiak és az ún. harcosok között feszülő ellentétet. A harciasságáról ismert Nessi Pál a Koerber beszédéről folyó vita alatt egyre mérgesebben látta, hogy párttársainak egy része lelkesedéssel hallgatja Tisza válaszát. Ezért a parlamenti folyóson szemrehányást tette Barta Ödönnek, aki viszont Nessi Pál korábbi nyilatkozatát kifogásolta. Nevezetesen azt, amikor Nessi, a Függetlenségi Párt megtisztulása érdekében egy újságcikkben a békepártiak félreállítását követelte. A nyílt színen vitázókhoz Just Gyula, Bizony Ákos és Barta Ferenc sietett és az ellentétek átmeneti mérséklésével igyekeztek a párt egységének legalább a látszatát megőrizni.⁶⁹

Amidőn a magyar újságok szinte kivétel nélkül kiálltak Tisza István nyilatkozata mellett, hasonlóan egyhangú magatartás jellemezte az osztrák sajtót Koerber védelmére. 1903. november 19-én a német pártok nevében három képviselő kereste fel az osztrák miniszterelnököt és arról kérdezték, hogy mit kíván válaszolni a magyar parlamentben elhangzottakra. A találkozóról távozó képviselők nyilatkozata szerint „Koerber nem veszi nagyon tragikusan Tisza beszédét, amelynek nem is tulajdonít túlságos jelentőséget. Koerber azon való csodálkozását fejezte ki, hogy korrekt és magyarbarát beszéde ilyen feleletet kapott.”⁷⁰ Az osztrák miniszterelnök kijelentette, hogy a fentiekre adandó válaszát a következő napon a képviselők előtt fogja ismertetni.

Mind Bécsben, mind Budapesten az újságok arról cikkeztek, hogy a törvényték után az egyik miniszterelnöknek mennie kell. A feszült légkörben az ún. Apponyi csoport tagjai is Tisza védelmére kelttek és így nyilatkoztak: „Mi, akik Tisza kormányzatáért soha sem lelkesedtünk valami nagyon, akik vele szemben ma is a várakozó tartózkodás álláspontján vagyunk, úgy érezzük, hogy ebben a harcban gróf Tisza miniszterelnöknek elbuknia nem szabad. (...) És ha gróf Tisza István kormányelnöksége ebben a kérdésben megbuknék, akkor az, aki utána jönne a magyar parlamentben, nemcsak az ellenzékkel, hanem az

⁶⁷ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XIX. Kötet. 339. országos ülés. 1903. nov. 18.

⁶⁸ OSZK Kézirattári Növedéknapló 1957. 37. sz. Tisza István levele ifj. Andrassy Gyulának. Bécs, 1903. nov. 19.

⁶⁹ Egyetértés, 1903. nov. 19. Tisza Körber ellen.

⁷⁰ Egyetértés, 1903. nov. 20. Körber és az osztrák pártok.

egész parlamenttel találná magát szemben.”⁷¹ A szabadelvű pártkörben az 1903. november 19-én összegyűltek többség helyeselte, hogy Tisza az összbirodalmi fel-fogással szemben a magyar állam különállását hangsúlyozta.

Miközben a bécsi lapok „betyárpolitikáról” a magyarok hálátlanságáról cikkeztek, a közös minisztertanács 1903. november 19-én tartott ülésén részve-vő Tisza István látogatást tett az osztrák miniszterelnöknél, majd még az éjszaka folyamán visszautazott Budapestre. A Reichsrath november 20-án megtar-tott ülésén Koerber — a korábbinál visszafogottabban — fenntartotta eddigi véleményét, kielégítve ezzel az osztrák hazafias érzelmeket.⁷² Tisza a Szabadel-vű Pártban Koerber újabb beszédére így reagált: „Semmi kifogásom nem lehet ellene. A maga szempontjából nem is beszélhetett egyebet. Hogy megtett en-gem negyvennyolcasnak, az végre, sem nekem nem árt, sem neki nem hasz-nál.”⁷³ Budapesten az 1903. november 21-én megtartott parlamenti ülés — nagy érdeklődés közepette — ismét a Bécsben elhangzottakra adott válaszokkal kez-dődött. A miniszterelnök beszéde, amely az állami szuverenitás érinthetetlen-ségéről szólt, nagy tetszést aratott, de a költségvetés megszavazásának illetve „az országgyűlés ex-lex körülmények közötti feloszlathatóságának” kérdésében feltámadtak az ellentétek.⁷⁴

1903. november 21-én, szombaton este Tisza az uralkodó meghívására Bécsbe utazott, hogy vasárnap a Koerberrel folytatott nézeteltérésről őt is meg-hallgassa. A magyar miniszterelnök fogadását megelőzően a király szombat dél-után a magyarországi helyzetről Lukács Lászlótól kért tárgyilagos tájékozta-tást. Az uralkodói egyeztetés eredményeként a Reichsrath-ban november 25-én elmondott beszédében Koerber kijelentette: „Ami a hadsereg kérdésének keze-lését illeti, erre vonatkozólag az osztrák és a magyar kiegyezési törvény elkülö-nített rendelkezéseket tartalmaz a korona hatáskörére és az országgyűlések jo-gaira nézve.” Tisza parlamenti reagálása szerint: „Ezzel a kijelentéssel illeté-kes osztrák részről is teljes mértékben honoráltatott a magyar álláspont. Két kiegyezés van: osztrák és magyar, különböző rendelkezésekkel, a felségjogokra vonatkozó különböző tartalommal. Ezek a rendelkezések nem közös természe-tűek...”⁷⁵ A két miniszterelnök közötti ellentét koránt sem volt olyan mély, mint ahogy azt a sajtóorgánumok beállították. Tekintettel arra, hogy mindkét országban a parlament munkaképességének helyreállítása érdekében folytatott kormányzati küzdelem hozta felszínre az alkotmányjogi nézetkülönbségeket,

⁷¹ Egyetértés, 1903. nov. 20. Itt nem bukkant Tisza!

⁷² Koerber beszédére a cseh képviselők így reagáltak: „A miniszterelnök azt hiszi, hogy Ma-gyarországgal való furcsa háborúval erősíti pozícióját itt a Házban. Ez a rendezkedés is csak átmeneti és nem örökre szól. Jobb volna, ha a miniszterelnök azt a tanácsot adná a koronának, hogy végre a békét saját népével kösse meg, hogy a szláv népek végre jussanak jogaikhoz, hogy végre történjék meg a kiegyezés a cseh néppel...”

⁷³ Egyetértés, 1903. nov. 21. A Szabadelvű Pártban.

⁷⁴ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XIX. kötet. 342. országos ülés. 1903. nov. 21. Több képvise-lő szerint Tisza István az országgyűlés felosztatásával fenyegette meg az ellenzéket.

⁷⁵ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XIX. kötet. 346. országos ülés. 1903. nov. 26. Részletesen lásd. Tisza István összes munkái. Tanulmányok és értekezések: Osztrák mű a 67-iki kiegyezésről. I. Budapest, 1928. 558–560.

az obstrukció újramezdése a két miniszterelnök közötti vitát rövid idő alatt feledésre ítélte.

Az 1903. november 19-én megtartott közös minisztertanácsi ülés legfontosabb napirendi pontja a közös költségvetésről szólt. A délután megtartott tanácskozáson a résztvevők minden lényeges kérdésben közös nevezőre jutottak, csupán néhány kisebb jelentőségű részletkérdés maradt függőben. Ezekben az ügyekben hozandó intézkedésekről másnap, a közös hadügyminiszter, a Hadügyminisztérium Haditengerészeti Osztályának vezetője és a két pénzügyminiszter egyeztetett. A delegációk által 1902 májusában megállapított közös költségvetés hatálya 1903 végéig maradhatott érvényben. Ezért: amennyiben a delegációk decemberben nem ülhetnek össze, akkor 1904. január elsejével a közös költségekre exlex állapot következik be. Mind az osztrák, mind a magyar kormány egyet értett azzal, hogy a delegációk decemberi összehívása érdekében mindent meg kell tenni. Tisza István helyzetét nehezítette, hogy a házszabály módosítása mellett a delegáció megválasztását is kénytelen lesz napirendre tűzni.⁷⁶

Az obstrukció folytatásának kérdésében a Függetlenségi Párthoz hasonlóan a Néppárt is két táborra szakadt. Ennek az lett a következménye, hogy november közepén, amikor a Néppárt vezetősége úgy határozott, hogy az obstrukciót befejezetteknek tekinti, a tagok egy része a parlamenti harcban továbbra is aktív szerepet vállalt. A Néppárt vezetője Zichy János nem tudott úrrá lenni a belső ellentéteken, ezért 1903. november 21-én tisztségéről lemondott. Zichy János távozását a párt éléről az alábbiakkal indokolta: „Minthogy a Néppárt több tekintélyes tagja, az úgynevezett szabad ellenzék kebelén belül állandóan az obstrukció mellett demonstrál, holott egyéni felfogásom és meggyőződésem merőben ellentétben állanak az obstrukcióval, mely a mai viszonyok közt nem egyéb, mint az állam életerőinek következetes felemésztése és az alkotmányos érzületnek a haza polgárainak szívéből való lassú, de biztos kiirtása.”⁷⁷ A politikai pártok harcának kilátástalanságára utal, hogy egy évvel később Zichy János az Újlap szerkesztőjéhez, Mihályfi Ákoshoz írt levelében változatlanul az obstrukció megfékezésének kísérletéről ír: „Nagyon kérem még mielőtt teljesen kialudnék az élet az „Újlap”-ból oda hatni, hogy a lap Tisza mostani akciójával szemben oly hangra és oly modorra ne ragadtassa magát, mint aminőt Rakovszky a Néppárt megbízásából használt. Valóban nem bírják magukat ezek az Urak fékezni, nüánszokat nem ismernek, és nem érzik, hogy a demagógok eddig mindig csak kárt csináltak. Tartsa, kérem vissza az Újlapot attól, hogy igazgasson a házszabály revízió ellen. Tiszát ütheti, ahogy akarja, de a házszabály revíziót, mint alapot ne ítélje el azért, mert ennek szerencsés megvalósításától függ egész alkotmányos jövőnk, az obstrukció perpetuálása pedig alkotmányunk halálát jelenti. (...) Én egyelőre [egyelőre? P.L.] hallgatásra vagyok kárhoztatva, mert ha bármit is beszélek vagy írok mindent félre fognak magyarázni.”⁷⁸

⁷⁶ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XIX. kötet. 345. országos ülés. 1903. nov. 25. A delegáció tagjait megválasztották.

⁷⁷ Egyetértés, 1903. nov. 22. Válság a Néppártban.

⁷⁸ OSZK Kézirattári Növedéknapló. 1954. évi 57. sz. Gróf Zichy János levele Mihályfi Ákoshoz. 1904. nov. 8.

A kormány kinevezését követő három hétben a képviselőház szinte semmi érdemi munkát nem végzett. Kivételként csupán az 1903. november 25-én megtartott ülést könyvelhették el, amikor sikerült megválasztani azt a 40 képviselőt, akik a felsőház által delegált 20 fővel, egy évi időtartamra a magyar delegáció személyi állományát alkotta.⁷⁹ Ezért a Szabadelvű Párt november 25-én tartott tanácskozásán a résztvevők elfogadták a miniszterelnöknek a délutáni ún. paralel parlamenti ülések tartására vonatkozó javaslatát. Az értekezletnek a párhuzamos ülésekre vonatkozó határozatát Apponyi Albert házszabály ellenesnek minősítette, ezért bejelentette kilépését a kormánypártból.

Perczel Dezső elnök az 1903. november 26-án tartott parlamenti ülésen, néhány jelentéktelen bejelentés után bemutatta Podmaniczky Frigyes indítványát, amely arra irányult, hogy a képviselőház délután 5 órától kilenc óráig is tartson ülést. Az elnök, túlkiabálva a tiltakozó ellenzéket bejelentette, hogy az „indítvány felett a házszabályok 203.§-sa értelmében a képviselőház holnapi ülésén egyszerű szavazással fog dönteni.”⁸⁰ Tisza az indítványt az obstrukció előidézte kényszerhelyzettel indokolta, és bevezethetőségéről így nyilatkozott: „A házszabályok a képviselőház üléskezési idejére nézve egyszerűen azt a dispoziókat tartalmazzák, hogy a tanácskozássra szánt időt a Ház időről-időre határozza meg. Nem mondják meg, hogy egy ülés legyen-e vagy több ülés legyen naponként.” Az ellenzéki képviselők után, akik a Széll-féle paktumra hivatkozva utasították el a paralel ülések bevezetését, Apponyi Albert is elutasította Podmaniczky Frigyes indítványát és nyíltan is a tiltakozók mellé állt.⁸¹

A délutáni paralel ülések bevezetését Tisza István fontosnak tartotta, de nem volt meggyőződve arról, hogy pártjának többsége ebben támogatni fogja. Erre utal, hogy amikor 1903. november 19-én közös minisztertanácsi ülésre Bécsbe hívták,⁸² a király személye körüli minisztériumból levelet írt ifj. Andrássy Gyulának. A levélben arról tájékoztatja Andrássyt, hogy „amennyiben az obstrukció néhány nap alatt véget nem ér, mit majdnem bizonyosra veszek (t. i. hogy nem ér véget) a délutáni paralel ülések tartását szándékozom indítványozni. A legközelebbi feladat tehát az, hogy az akció számára a párt összes tagjának helyeslését megnyerjük.”⁸³ Az idejét vadászattal töltő Andrássyt arra kérte, hogy utazzon Budapestre és támogassa őt terve megvalósításában.

⁷⁹ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XIX. kötet. 345. országos ülés. 1903. nov. 25. A jogi megkövetés csak annyi volt, hogy a képviselőházi küldöttek között 4, a főrendiház által megválasztottak között 1 horvátországi képviselő legyen. L.: *Galántai József*: A Habsburg-Monarchia alkonya. Budapest, 1985. 111–115.

⁸⁰ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XIX. kötet. 346. országos ülés. 1903. nov. 26.

⁸¹ Uo. OL K26–1905-III-74. Perczel Dezső házelnök átirata Tisza István miniszterelnök részére. 1903. nov. 27. A képviselőház 1903. nov. 25-én tartott ülésén a lemondott Dániel Gábor helyére alelnökké Felitzsch Arthur képviselőt választották meg.

⁸² *Somogyi Éva*: Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie. 1896–1907. Budapest, 1991. Az 1903. nov. 19-én megtartott közös minisztertanácsi ülés napirendjén szerepelt: A balkáni helyzet; Az 1904. évi közös költségvetés; Kereskedelmi szerződés meghosszabbítása Olaszországgal, a borklauzula módosításával.

⁸³ OSZK Kézirattári Növedéknapló 1957. 37. sz. Tisza István levele ifj. Andrássy Gyulának. Bécs, 1903. nov. 19.

Tisza Istvánnak — szintén 1903. november 19-én — az uralkodónak írt levéléből a kudarcra felkészült miniszterelnök képe bontakozik ki. Mint írta Apponyi Albert és társainak támogatására nem számíthat, mert nyíltan hangoztatják, hogy „Tisza István személye az egyedüli akadály a kibontakozásnak.” Erre reagálva Tisza kijelentette, hogy „kész visszalépni, mihelyt elintézte azokat az ügyeket, melyek az ország helyzetének normalizálásához szükségesek.”⁸⁴ Egyben arról is tájékoztatta az uralkodót, hogy tárgyalt Ivánka képviselővel, aki az obstrukció letöréséhez kész lenne segítséget nyújtani. Tisza nem hitt abban, hogy a „legszélső baloldal egy ilyen házszabályreformba belemenne” de kötelességének tartotta, hogy erről a beszélgetésről Ő Felsőgének beszámoljon. Egyben reményét fejezte ki, hogy ez a megoldás megfelel a koronának is. Tisza levele végén megismétli, hogy a parlament normális működésének helyreállítását küldetésének tekinti, és „ezek után lehetővé válik, hogy az kormányozzon, akit a korona ezzel megbíz.”

Az ellenzék heves tiltakozása ellenére a kormánypárti többség, 1903. november 27-én megszavazta Podmaniczky Frigyes előterjesztését, de a paralel ülések következő napon történő bevezetésére mégsem kerülhetett sor. A Függetlenségi Párt képviselői bizalmatlansági indítványt terjesztettek elő Perczel Dezső ellen, és a házszabály vitával annyira sikerült elhúzni az időt, hogy a délutáni ülésre nem kerülhetett sor.⁸⁵ Ez a vita — névszerinti szavazásokkal tarkítva — a következő napokat is kitöltötte, és Tisza István is kénytelen volt tudomásul venni, hogy ezen az úton az obstrukciót felszámolni nem lehet. Ezért a miniszterelnök elődje példáját követve megbeszélést kezdeményezett a Függetlenségi Párt elnökével. Kossuth Ferenc Polónyi Géza társaságában fogadta Tisza Istvánt és megegyeztek abban, hogy a Függetlenségi Párt beszünteti az obstrukciót az alábbi feltételekkel: „a kormánypárt lemond a délutáni ülések megtartásáról; a miniszterelnök kijelenti, hogy a király katonai felségjogának is, mint minden jognak az államban kútforrása a nemzet; a választói jog reformjára nézve pedig megígéri, hogy az, az országgyűlés végéig letárgyalható legyen, törvényjavaslatot fog előterjeszteni, mely a cenzust oly irányban arányosítsa, hogy az a választójog bizonyos kiterjesztésével legyen egyenlő.”⁸⁶

A fenti megegyezés tervét Kossuth Ferenc december elsején terjesztette a Függetlenségi Párt értekezlete elé. A pár elnöke javaslatát azzal indokolta, hogy „Tiltakozni kell az ellen, hogy a harc csak obstrukció lehet. A Függetlenségi Párt harcának folytonosnak kell lenni, az obstrukció pedig folytonos nem

⁸⁴ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 44/a fond Tisza iratok 9. tétel. 11. Tisza István levele Ferenc József részére (piszkozat) 1903. nov. 19.

⁸⁵ OLK2-AXIII-5. Bizalmatlansági nyilatkozat Perczel Dezső házelnök ellen. 1903. nov. 28. A Függetlenségi Párt 38 képviselője terjesztette elő, amelyben Perczel Dezsőt a házszabály megsértésével vádolták.

⁸⁶ OSZK Kézirattára Quart. Hung. 2955. *Berzeviczy Albert: Az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelmei. 1903–1905.* 11–12. Tisza István 1903. dec. 1-én arról tájékoztatta az uralkodót, hogy remélhetőleg Kossuth Ferencsel meg lehet egyezni, de Ivánka képviselővel a tárgyalása eredmény nélkül zárult, mert „a szélsőbal nem hajlandó szerepet vállalni a házszabályok revíziójában.” Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 65. Tisza István felterjesztése az uralkodó részére. 1903. dec. 1.

lehet.”⁸⁷ Kossuth Ferenc utalt arra, hogy az obstrukció kérdésében a párt tagsága két táborra szakadt, és eljött az idő, hogy mindenki a saját meggyőződését kövesse, mert ha „pártszakadás lenne, az is kisebb baj, mint ha az egész párt széttűllik.” Nézete szerint „... minimumra redukálódott, hogy az obstrukcióval célt érjünk. Ha így van, keresnünk kell valami kompenzációt, ami az ország erejét növeli...(..) Erre szolgálna a választójog kiterjesztése, a census egységesítése és leszállítása.” A választási törvény módosítására a miniszterelnök nem csak a kormányprogramban, hanem a képviselőház 1903. november 30-án megtartott ülésén is kötelezettséget vállalt. A kérdés az volt, hogy tovább folytatódik-e a parlamenti harc, vagy a fenti javaslatban foglaltakért cserébe az obstrukció véget ér. A szavazás meglepő eredménnyel zárult. Nevezetesen 27 képviselő szavazott a javaslata mellett és 27 fő ellene. Így Kossuth Ferencre hárult a döntés kényszere, aki ezt a felelősséget nem vállalta és inkább lemondott elnöki tisztéről.

Kossuth Ferenc döntése nyomán az ellenzéki képviselők körében felemás helyzet alakult ki. Miközben a békepártiak a megegyezés útját keresték, és újabb értekezlet összehívásán munkálkodtak, a parlamentben tovább folyt a technikai obstrukció. A Függetlenségi Párt képviselőinek egy része, a Néppárt tagjainak többsége és az Ugron Gábor vezette mintegy 15 fős képviselő csoport a harc folytatása mellett szállt síkra. A sajtó számításai szerint összesen mintegy negyven képviselő döntött az obstrukció folytatása mellett.⁸⁸ A Függetlenségi Párt békepárti képviselői 1903. december 4-én délután 4 órakor — Kossuth Ferenc lakásán — Thaly Kálmán tiszteletbeli elnök vezetésével, előkészítő értekezletet tartottak. Ezen a megbeszélésen az ún. harci-pártiak javaslatairól tanácskoztak. Itt szövegezték meg azt a határozati javaslatot, amelyet az esti értekezlet résztvevői elé terjesztettek.⁸⁹ Az este nyolc órakor kezdődő tanácskozáson a párt szinte minden tagja megjelent, illetve a hiányzók levélben tudatták, hogy csatlakoznak a békepártiakhoz. A megbeszélésen kiderült, hogy a pártban a megegyezés hívei többségben vannak, és Kossuth Ferencnek a korábbinál némileg harciasabb határozati javaslatát a résztvevők megszavazták. A meghozott döntés szerint, ha a paralel ülésekre vonatkozó többségi döntés visszavonása elmarad, akkor a Függetlenségi Párt „a további parlamenti küzdelmet a legerőteljesebben és rendkívüli eszközökkel is folytatni fogja.”⁹⁰ Az értekezleten Kossuth Ferenc ismét elfoglalta a párt elnöki székét. A Függetlenségi Párt határozatát a miniszterelnök is tudomásul vette, és 1903. december 5-én indítványt tett a délutáni ülésekre vonatkozó határozat hatályon kívül helyezésére. Tisza István fenti indítványát a következő, dec. 7-én megtartott parlamenti ülésen a kormánypárt megszavazta.⁹¹

⁸⁷ Egyetértés, 1903. dec. 2. Kossuth lemondott. Az obstrukció beszüntetésének fontosságát Kossuth Ferenc az 1903. dec. 13-án, Cegléden elmondott beszédében így indokolta: „Az a küzdelem, amely kivételes eszközökkel folyik, megállítván az állam gépezetét, rendkívüli hatással van a hitelügyre, a vállalkozási kedvre is. Magyarország sem nem elég gazdag, sem nem elég népes arra, hogy vég nélküli krízist megsínylés nélkül kiállhasson.” Uo. 1903. dec. 14. Kossuth a választói előtt.

⁸⁸ Egyetértés, 1903. dec. 4. Rettenetes zűrzavar.

⁸⁹ Egyetértés, 1903. dec. 5. Bizalmas értekezlet Kossuthnál.

⁹⁰ Egyetértés, 1903. dec. 5. A Függetlenségi Párt döntése.

⁹¹ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XX. kötet. 353. országos ülés. 1903. dec. 7.

A fenti megegyezés nyomán az obstrukció híveinek tábora 20 fő alá csökkent, ennek ellenére a következő parlamenti üléseken kiderült, hogy a katonaságra vonatkozó törvényjavaslatoknak az 1903-dik évben történő elfogadását még így is meg lehet akadályozni. A mintegy 15 hónapja tartó politikai harc alatt kiderült, hogy az obstrukciót folytatók fő követelését, a magyar vezényleti nyelv bevezetését, ezzel a módszerrel kivívni nem lehet, és a változatlan jelszó inkább politikai képmutatást takar. Mindenki jól tudta, hogy az újoncjavaslatok elfogadásának megakadályozása azzal a következménnyel jár, hogy miniszteri rendelettel mintegy húszezer — többségében családos — póttartalékos behívása, valamint a lovasságnál és a lovas-tüzérségnél a legutolsó évfolyambeli legénység visszatartása várható. Annak ellenére, hogy ennek a népszerűtlen lépésnek a politikai felelősségét egyik parlamenti csoport sem kívánta magára vállalni, 1903. december 9-én a miniszterelnök parlamenti felszólalásában kénytelen volt megállapítani, hogy az újoncjutalék tárgyában a meddő és kártékony vita tovább folytatódik.

Az osztrák és a magyar politikusok közjogi vitája december közepén ismét fellángolt. Nevezetesen 1903. december 12-én Ernst Koerber osztrák miniszterelnök egy interpellációra válaszolva, többek között a kiegyezésről, a felségjogról, a hadsereg egységéről, olyan tartalmú előadást tartott, amely ismét felszította a két ország politikusai között szunnyadó ellentéteket. Az előadónak a magyarokra vonatkozó bírálata, bár békésebb volt a korábinál, de a magyar nemzeti követeléseket az összbirodalmi érdekekre hivatkozva ismételten elutasította. Tekintettel arra, hogy 1903. december 15. és 18. között tervezték a delegációk üléseinek megtartását, a bécsi politikusok — különösen Windischgretz herceg és köre — ezekhez a tárgyalásokhoz kívántak a maguk számára kedvező belpolitikai légkört teremteni. Az osztrák bírálat Budapesten ismét nagy felháborodást váltott ki, és az ellenzék azt követelte, hogy a magyar miniszterelnök a fentiekre ismételten méltó választ adjon. Az 1903. december 14-ére összehívott parlamenti ülésen Hodóssy Imre napirend előtti felszólalásában részletes választ adott a Bécsben elhangzottakra, így a miniszterelnök — egyetértve az előtte szólóval — csak rövid beszédet mondott. Tisza István, aki az osztrák miniszterelnökkel folytatott vitát már lezártnak tekintette, békés hangnemben így nyilatkozott: „Egészen felesleges fáradságot vesznek tehát maguknak odaát azok az urak, amidőn meg akarják a közös hadsereg intézményét és az 1867-iki kiegyezést velünk szemben védelmezni.”⁹²

A magyar delegáció tagjai és Tisza István 1903. december 15-én érkeztek az osztrák fővárosba. A parlamenti szünetre tekintettel az uralkodó ezen a napon, délelőtt 10 órakor kihallgatáson fogadta az országgyűlés elnökét Perczel Dezsőt, és a két alelnököt Jakabffy Imrét és Feilitzsch Artúrt. Ezt követően 11 órára Tisza István érkezett a királyhoz, és a felhivatalos tudósítás szerint a magyar miniszterelnök a „folyó ügyekről” tett jelentést. Annak ellenére, hogy Tisza hetek óta nem járt az uralkodónál, a parlamenti munka terén —, mint például a költségvetés, az újoncjutalék elfogadása — előrelépésről nem számolha-

⁹² Képviselőházi Napló, 1901–1904. XX. kötet. 358. országos ülés. 1903. dec. 14.

tott be. A kudarcért az osztrák sajtó Tiszát hibáztatta, és ironikusan jegyezték meg, hogy az „erős ember” a Függetlenségi Párt fogságába esett.⁹³

A delegációk munkájában bekövetkezett mintegy évnyi szünet után került sor a mostani tanácskozásra. A két delegáció külön teremben ülésezett és írásban érintkeztek egymással. Amennyiben valamelyik kérdésben háromszori levélváltás után sem tudtak megegyezni, akkor a szavazás érdekében kerülhetett sor együttes ülésre. A 60 tagú magyar delegáció Széll Kálmán elnöki irányításával végezte munkáját. A ún. birodalmi kormányt Heinrich Pitreich közös hadügyminiszter, Burián István közös pénzügyminiszter és Goluchovszky külügyminiszter képviselte.⁹⁴ A delegációknak felelősséggel tartozó közös miniszterek segítőként magukkal hozták hivatalaik vezető tisztségviselőit is. A magyar miniszterelnök Nyíri Sándor honvédelmi miniszter kíséretében jelent meg az üléssteremben. A közös pénzügyminiszter az Osztrák–Magyar Monarchia közös kiadásainak és bevételeinek 1904. évi előirányzatát terjesztette elő. Ezen kívül a katonaságnál 1900. és 1903. között felmerült rendkívüli kiadások és póthitelek jóváhagyását kérte. Burián István már az ülés előkészítése során számított arra, hogy ilyen rövid idő alatt a teljes évi költségvetés elfogadására nem kerülhet sor. Ezért előterjesztését az alábbiakkal fejezte be: ”Továbbá van szerencsém a közös minisztérium nevében előterjesztést tenni, mellyel az 1904. év két első hónapjában felmerülendő közös kiadások engedélyezése kérelmeztetik.”⁹⁵ Az előző évihez képest kismértékben megnövelt kiadási összegnek erre a két hónapra eső részét a delegáció tagjai elfogadták. A hivatalos lapban 1903. december 30-án megjelenő királyi kézirat — a közös miniszterek ellenjegyzésével — megerősítette, hogy 1904. január 1-től február 29-éig, az 1903. évre megszavazott költségvetés szerint a közös kiadásokat a delegációk megszavazták.

A delegáció munkájában hosszú évek óta aktívan résztvevő Apponyi Albert — annak ellenére, hogy delegálták — ezen a decemberi tanácskozáson nem jelent meg. A delegáció üléséről tájékozódva, arról értesült, hogy Pitreich közös hadügyminiszter „a magyar katonai követelések tekintetében olyan nyilatkozatot tett, mely a Szabadelvű Pártban is rossz hangulatot szült, mert a kilences bizottság azon megállapodásával sem látszott számolni, melyet Őfelsége elfogadott volt, és melyek a kormányzati program részletei voltak.”⁹⁶ A közös hadügyminiszter nyilatkozata az 1904. januári parlamenti üléseken egy megújuló közjogi vita kiinduló pontjává vált. A delegáció tagjai már 1903. december

⁹³ Egyetértés, 1903. dec.16. Tisza a királynál. Az év végéig a parlament előtt álló, elvégzendő feladatok közé tartozott még az Olaszországgal kötendő kereskedelmi szerződés megtárgyalása. Az osztrák és a magyar kormány képviselői december folyamán Rómában tárgyaltak a szerződés létesítéséről. Az olaszokkal való kereskedelmi viszony átmeneti rendezéseként az 1891. évi december 6-án kötött kereskedelmi és hajózási szerződés érvényességi idejét, 1903. dec. 31-ig — a borvám záradék elhagyásával — meghosszabbították.

⁹⁴ A delegációról lásd: *Somogyi Éva*: A „közös ügyek”, 1867–1914 História Könyvtár 7. Budapest, 1995.

⁹⁵ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 45. fond Burián István iratai 7.tétel 1. Burián István előterjesztése a delegációk ülésére. 1903. dec. 15.

⁹⁶ Gróf Apponyi Albert Emlékirataim 1899–1906. II. Budapest, 1934. 115.

17-én hazatértek Bécsből, és a másnapi parlamenti ülésen az újoncjutalék megajánlására vonatkozó törvényjavaslat vitája folytatódott.

A honvédelmi miniszter által előterjesztett törvényjavaslatok napirendre tűzése ismét a katonaságot érintő kérdések egész tárházát hozta felszínre, amelyet időhúzás céljából személyeskedő megjegyzések, jegyzőkönyvi bejegyzések feletti nézeteltérések, zárt ülések, házsabály értelmezéséről folytatott torzsalgodások tarkítottak. Az így zajló ötödik ülésnapon, 1903. december 23-án Tisza István érkezettnek látta az időt, hogy ezekről az ügyekről a parlament normális működőképességének helyreállítását sürgetve véleményt mondjon. Beszédéből, amelyet később sokan és gyakran idéztek az alábbiakat emelem ki: „...teljes meggyőződéssel állunk a közös hadsereg alapján és kívánjuk fenntartani a hadseregnek egységes vezényletét, vezérletét és belső szervezetét úgy, hogy az az 1867. évi XII. törvény 11§-a által konstatáltatott. Tesszük ezt abban a meggyőződésben, hogy a magyar nemzet érdeke kívánja azt, hogy a hadsereg, amely a közös védelem kötelezettségét teljesíti, mentül erősebb, mentül harc-képesebb, mentül megbízhatóbb legyen katonai szempontból, és azt hisszük, hogy a magyar nemzet érdekében teszünk akkor amidőn ebben a tekintetben semmiféle újítást nem provokálunk.” A balkáni eseményekre utalva: „Azt hiszik a képviselő urak, hogy a nemzeti politika az: akcióképtelenné tenni a magyar nemzetet azzal a helyzettel szemben, amelyet a Balkán-félszigeten látunk? ...az a helyzet, az a forrongás a Balkánon igenis érinti, és érinteni fogja mindég nagyon közelről a magyar nemzet érdekeit. Ezért kell az, hogy Magyarország hozzátartozó része, és pedig a paritás alapján teljes egyenjogúsággal bíró része legyen egy oly európai nagyhatalomnak, amelynek sorsa döntő súllyal esék a mérlegre.”⁹⁷ Tisza István érvelése az obstrukciót folytatókat nem győzte meg, de a miniszterelnök beszédének fajsúlyos voltára utal, hogy Apponyi Albert emlékirataiban is felidézi. Az sem véletlen, hogy az alábbiakat: „... az a veszély, mellyel a várható háború az Osztrák–Magyar Monarchiát fenyegeti, első-sorban és legközvetlenebbül Magyarország veszélye, hogy tehát annak a hadseregnek harcképessége, amelytől egyedül várhatunk védelmet, egész különle-gesen magyar érdek, úgyszólván létérdek.”⁹⁸ Apponyi Albert a fentiekről alkotott véleményét így fogalmazta meg: „Fölvettem magamban a kérdést, szabad-e bármely önmagában véve akármennyire helyes követelmény kedvéért ideig-óráig ellene szegülni azoknak az intézkedéseknek, amelyek véderőnk fokozott harcképességének szempontjából szükségesek, mikor állandóan fenyeget a veszedelem, melyet az orosz birodalom a benne működő expanzív erővel testesít-tett meg határainkon. Nem helyesebb-e, sőt nem egyedül helyes-e inkább azo-kat a nemzeti követelményeket, amelyekért harcoltunk, elvben ugyan fenntar-tani, de kierőszakolásukat olyan időre halasztani, amelyben azokért külső ve-szély felidézése nélkül küzdhetünk.”⁹⁹ Az obstrukció folytatása következtében karácsony előtt csak az újoncjutalék feletti általános vita volt lezárható, és a

⁹⁷ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XX. kötet. 363. országos ülés. 1903. dec. 23.

⁹⁸ Gróf Apponyi Albert Emlékirataim 1899–1906. II. Budapest, 1934. 75.

⁹⁹ Gróf Apponyi Albert Emlékirataim 1899–1906. II. Budapest, 1934. 74.

két ünnep közötti három ülésnapon — a zárószavazás felett — a szóáradat tovább folytatódott.

Az 1903. év végén, a politikai számvetések idején megállapítható volt, hogy a képviselő urak az obstrukció eredményének egyedül a választójogi reform napirendre tűzését könyvelhették el. A negatív oldalon jelentkezett a tervbe vett törvények (költségvetési, katonai, a köztisztviselők fizetésrendezése, gazdasági kiegészés, kereskedelmi szerződések,) elfogadásának elmaradása, a törvényen kívüli kormányzásból adódóan a parlament által meg nem szavazott adók befizetésének, ill. behajtásának megtagadása, a bizonytalanságból fakadó gazdasági pangás általánossá válása. A parlament munkaképtelenségével okozott gazdasági és politikai károkért nem önmagában az obstrukció hibáztatható, hanem az, hogy ezt a politikai érdekérvényesítésre alkalmas eszközt másfél tucatnyi képviselő, vég nélkül és a nemzeti követelések jelszava mögé bújva, valójában a miniszterelnök megbuktatása céljából alkalmazta.¹⁰⁰

Az 1904. január 9-én, minisztertanácsi ülést követően, Bécsbe utazó magyar miniszterelnököt másnap, vasárnap délelőtt 10 órára rendelte magához az uralkodó. A közel egy órás audiencián Tisza István jelentést tett a magyar parlamenti és politikai helyzetről, és mint a király személye körüli miniszter, tájékoztatást adott a folyó ügyekről.¹⁰¹ A bécsi tudósítók jelentése szerint az uralkodó elfogadta Tisza tervét, hogy az obstrukció felszámolása érdekében a kormány passzívan szemléli ezt a harcot, és nyugodtan vár addig, amíg az ellenfelek ereje el nem fogy. Halaszthatatlanná vált a delegáció összehívásának kérdése is, mivel az 1904. évi közös költségvetés még nem került elfogadásra. Tisza javaslata szerint a magyar delegáció összehívását halasszák el február közepére, amennyiben ez az időpont is korainak bizonyulna, akkor a közös kormány közös ügyi indennitit kérhet. Ebben az esetben a magyar delegáció ezt rövid úton megtárgyalja, illetve mint legutóbb is történt megszavazza. Tisza javaslatát az uralkodó elfogadta azzal a kikötéssel, hogy azt Goluchowszki külügyminiszterrel, valamint Pitreich közös hadügyminiszterrel is beszélje meg. A kihallgatást követően a magyar miniszterelnök eredményesen tárgyalta a fenti két közös miniszterrel, hiszen az a körülmény, hogy az újoncmegajánlás parlamenti elfogadására kitűzött legutóbbi időpont ismét halasztást szenved, már senkinek nem okozott meglepetést az osztrák fővárosban.

Az osztrák delegáció költségvetési bizottsága 1904. január 12-én — a közös miniszterek jelenlétében — folytatta a hadsereg rendes évi költségvetésének tárgyalását. Delegátusi előterjesztésként ismét közjogi síkra terelődött a vita, és a magyar nemzeti követelésekre válaszul az alábbi határozati javaslatot elfogadására került sor: „... minden kétségen kívül áll, hogy a közös hadsereg vezérletére, vezényletére és belső szervezetére vonatkozó rendelkezések kizárólag az uralkodót illető felségjogok, melyeket az uralkodó a felelős kormány közreműködése nélkül gyakorol, és amelyekre vonatkozólag a törvényhozó ténye-

¹⁰⁰ Azon a pártközi konferencián, amelyet még Széll Kálmán hívott össze, egy kormánypárti képviselő fejtette ki, hogy az obstrukció lehetőségét nem szabad kizárni, mert szükség lehet rá Ausztriával szemben.

¹⁰¹ Egyetértés, 1904. jan. 11. Tisza Bécsben.

zők közrehatásáról szóló általános alapelvek nem alkalmazhatók.”¹⁰² Erre a határozatra azért volt szükség, mert az osztrák politikusok sérelmezték, hogy „Tisza magyar miniszterelnök beszédében kifejezést nyert tendenciák ki akarják terjeszteni a kormánynak idevonatkozó paritásos felelősségét és az országgyűlés befolyását a felségjogokra vonatkozólag.” A fentiekkel Pitreich hadügyminiszter örömmel egyetértet, és az erről szóló híradás ismét lendületet adott a lassan témaszegénységben szenvedő magyar obstrukciós gépezetnek.

A közös hadügyminiszter véleményére a magyar parlamentben 1904. január 14-én Szederkényi Nándor hívta fel a figyelmet, és ismét az érdeklődés középpontjába került, hogy a magyar miniszterelnök mit válaszol az osztrák kihívásra.¹⁰³ Tisza István válaszában — tompítva az ellentéteket — azt bizonygatta, hogy a hadügyminiszter jó katona, de rossz közjogász és keveset ért a magyar közjoghoz. Pitreich az osztrák delegáció költségvetési bizottságának jan. 15-én tartott ülésén — Tisza István táviratban kifejtett kívánságára — a magyar miniszterelnök álláspontjával megegyező nyilatkozatot tett.¹⁰⁴ Megköszönve Tisza higgadt nyilatkozatát a hadügyminiszter kijelentette, „...a hadseregre vonatkozó kérdésekkel kizárólag katonai szempontból foglalkoztam s nem áll szándékomban Magyarország közjogi helyzetét és a magyar államnyelvet bármilyen módon csorbítani...”¹⁰⁵ A Bécsben elhangzottakról és az arra adandó válaszokról folytatott vita a parlament három munkanapját kitöltötte és csak az obstrukciót folytató képviselők malmára hajtotta a vizet.

A képviselőházi ülések a katonai törvényjavaslatok tárgyalásával folytatódtak, de reálsan semmi remény nem volt arra, hogy a delegációk februári ülése előtt elfogadásra kerülnek.¹⁰⁶ Az 1904. január 23-án és 26-án összeülő minisztertanácson a kormány tagjainak döntést kellett hozni arról, hogy a katonai javaslatok elfogadása érdekében hozandó ún. erőszakos lépéseket a delegációk februári ülése előtt, vagy ezt követően tegyék meg.¹⁰⁷ Lehetőségként felmerült, hogy a parlament munkaképességének helyreállítása érdekében hozott in-

¹⁰² Egyetértés, 1904. jan. 13. Az osztrák delegáció ülése. Továbbá: Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 29. Thallóczy Gyula levele Tisza István részére. 1905. jan. 13. Az osztrákok féltek attól, hogy a magyar parlamenti obstrukció miatt a tárgyalások félbeszakadhatnak, ezért igyekeztek óvatosan fogalmazni.

¹⁰³ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 78. Tallián Béla levele Tisza István részére. 1905. jan. 17. A vitára jellemző: Schönborn gróf azzal vádolta Tisza Istvánt, hogy a „rothadásos” kifejezést használta Ausztriára. Tallián Béla- Tisza kérésére- jan. 17-én arról tájékoztatta az osztrák grófot, hogy a magyar miniszterelnök Ausztriával kapcsolatban ilyen kifejezést nem használt.

¹⁰⁴ Gróf Apponyi Albert Emlékirataim 1899–1906. II. Budapest, 1934. 115.

¹⁰⁵ Egyetértés, 1904. jan. 16. Pitreich újból nyilatkozik. Ismét fellángolt a vita a szerződések aláírásának formulája körül is. Lásd: Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 30–31. Tallián Béla levele Tisza István részére. 1905. jan. 22.

¹⁰⁶ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 64. Tisza István felterjesztése az uralkodó részére. 1904. jan. 22. A miniszterelnök kevés esélyt látott arra, hogy az újoncosásra vonatkozó törvényjavaslatot a parlament békés úton elfogadja. A tájékoztatóját azzal zárta, hogy az obstrukció elleni harc és az új választások sikerében reménykedik.

¹⁰⁷ OSZK Kézirattára Quart. Hung. 2955. *Berzeviczy Albert: Az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelmei.* 1903–1905. 14. Az 1904. jan. 23-án és 26-án megtartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyveiben erről a témáról napirendi pont nem található.

tézkedés az országgyűlés feloszlatásához vezet, és ezzel a delegáció tagjainak megbízatása is véget ér. Ezért a közös költségvetés elfogadása érdekében a kormány úgy döntött, hogy a tervezett — a katonaságot érintő, a tisztviselők fizetésrendezéséről szóló, a tanítók illetményének felemelésére vonatkozó, az állami beruházásokkal foglalkozó — törvények elfogadtatására csak a delegációk munkájának befejezése után kerülhet sor. A kormány fenti határozatának meghozatalához az is hozzájárult, hogy az uralkodó és a közös kormány egyességre jutott: bármi történjék is Budapesten, újabb közösügyi indennitáshoz nem járulnak hozzá, februárban a közös költségvetés ügyét rendezni kell.

A Szabadelvű Párton belül Tisza támogatottsága jónak volt mondható, mert becslések szerint mintegy 70 képviselőre feltétel nélkül számíthatott, de az obstrukció letörésének programját szinte mindegyik párttársa támogatta.¹⁰⁸ A párton belüli ún. kaszinó párt — Tisza bukása esetén — egy koalíciós kormány létrehozását is elképzelhetőnek tartotta, amelybe Andrássy Gyula, Khuen-Héderváry Károly, Apponyi Albert és Zichy János is meghívást kapna. Az Apponyi Albert köré csoportosuló, a Szabadelvű Pártból távozó ún. disszidensek 1904 januárjában sem léptek „csatasorba,” terveik szerint ezen csak akkor változtatnak, ha a parlamenti obstrukció véget ér. A kormánypárt is arra törekedett, hogy a véglegesen távozók számát csökkentse. Ennek érdekében az országgyűlés különböző bizottságaiban a Szabadelvű Pártból való kilépés miatt megüresedett helyeket új tagokkal nem töltötték be, hanem az 1904. január 15-én megtartott pártértekezleten a régieket újraválasztották.¹⁰⁹ Ez a gesztus — az ellenzékhez való közeledést hátráltatva — a disszidenseket meglepte, mert korábban arra számítottak, hogy Tisza kíméletlenül fog fellépni ellenük. Apponyi a parlamentben 1904. január 15-én elmondott beszédében — az ellenzék nemtetszését kiváltva — felszólította az obstrukciót folytatókat, hogy hagyjanak fel a „kivételes fegyverek” alkalmazásával, mert a kormány ellenőrzése csak az országgyűlés munkájával valósítható meg. A disszidensek hivatalosan még nem alakítottak pártot, de valószínűsítették, hogy a közeljövőben már ismét Nemzeti Párt néven szerepelnek. Programjukról Apponyi röviden ezt írta: „Közjogi tekintetben a katonai követelmények mellett ott van a magyar királyi udvartartásnak és a külképviseletben az önálló magyar államiság kidomborításának követelése. (...) A választási reform tekintetében a vagyoni cenzus leszállítása, a mezőgazdasági és ipari munkások választójoggal történő felruházása, valamint taktikai okokból önálló magyar vámterület követelése

¹⁰⁸ Ernusz Kelemen a Szabadelvű Párt vidéki szervezetének elnökeként Tisza Istvánt a kőszegiek hangulatáról az alábbi levélben tájékoztatta: „... a Szabadelvű Párt ügye itten igen gyengén áll, már az utolsó választások igen kétesek voltak, de azóta Chlopy, Körber, osztrák delegáció, Pitreich egészen elrontottak mindent. (...) A szerencsétlen házszabály kérdése: A tények kétféleképpen igazolnak, az egyik: hogy milyen veszélyes az obstrukció ostoba magyar kézben, hát még a passzivitásból kilépett nemzetiségiek kezében; eltekintve az abszurdumot, hogy a parlamentális alapvetet, a legális többség akaratának érvényesülését megakasztja. A másik az: hogy az egyre erősebben nyilvánuló, de mindég létezett osztrák rossz és törvénytelen hajlamokkal szemben esetleg obstrukcióra lehet szükség. ... az obstrukciót nem szabad lehetetlenné tenni, de igen megnehezíteni...” Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 1.Ernusz Kelemen levele Tisza István részére. 1904. jan. 28.

¹⁰⁹ Egyetértés, 1904. jan. 16. A pártok és az obstrukció.

se.”¹¹⁰ A „taktikára” való hivatkozás azért kapott itt hangsúlyt, mert Apponyi az önálló vámterület igényét kizárólag gazdasági kérdésnek tekintette, és hibának tartotta, hogy erről közjogi vitát folytatnak.¹¹¹ Többször hangoztatta, hogy ameddig ezen kívánság gazdasági előfeltételeit nem vagyunk képesek megteremteni, addig csak a minél előnyösebb szerződésekkel lehet közgazdasági érdekeinknek érvényt szerezni. A disszidensek az obstrukció megszüntetését fontosnak tartották, de a tervezett intézkedéseket, mint „a parlamentarizmus mezébe öltözött kormányzati abszolútizmus behozatalát” elutasították.¹¹²

A Függetlenségi Pártban az a nézet dominált, hogy az obstrukció nem csak a parlament normális működését akadályozza meg, hanem lehetetlenné teszi, hogy Tiszától ígéreteinek beváltását követelhessek, ezért most folytatni semmi értelme. A Néppárt harcias tagjai pártközi megegyezést nem támogattak, a kormány elleni harcukat minden eszközzel — Tisza István megbuktatásáig — tovább kívánták folytatni. Erre utal a szabadelvű pártkörben elhangzott tájékoztató, amely szerint a Néppárt a bécsi összeköttetései révén hamis információkat terjeszt az osztrák fővárosban.¹¹³ Teszi ezt azzal a céllal, hogy a budapesti sajtó erre hivatkozva intézzen támadást a magyar miniszterelnök ellen.

Tisza István 1904. január 27-én reggel érkezett Bécsbe, ahol az uralkodó rövid, mintegy 20 percig tartó kihallgatáson fogadta. Az ellenzék szerint a miniszterelnök most kér felhatalmazást arra, hogy a parlamentben kivételes eszközök alkalmazásával az obstrukciót letörje. Ezeket a híreszteléseket cáfolva az audienciát követően Tisza István az újságírók előtt a következő nyilatkozatot tette: „Semmiféle különös felhatalmazást nem kértem. Nem volt szükségem rá, mert mindezeket a felhatalmazásokat, amelyek a parlament normális rendjének visszaállítására kellene, már régen megkaptam. Csak jelentést tettem a felségnek a helyzetről s a folyó ügyekről.”¹¹⁴ Valószínű, hogy az uralkodó és a magyar miniszterelnök közötti megbeszélés legfontosabb tárgykörét most nem a katonai kérdések alkották, hanem a közös költségvetés elfogadási ütemtervének véglegesítése. A magyar delegáció munkájának megkezdésére vonatkozó határidő kijelölése szerepelt azon a tanácskozáson is, amelyet Tisza István a rövid kihallgatás után Goluchowszki külügy- és Pitreich hadügyminiszterrel folytatott. A tárgyalások gyors lezárását követően Tisza István a délutáni vonattal visszautazott Budapestre.

Az országgyűlés 1904. január 30-án, a delegáció munkájára tekintettel függesztette munkáját. A közös ügyek tárgyalására kiküldött magyar országos bizottság hadügyi albizottsága 1904. február 8-án kezdte el megbeszéléseit

¹¹⁰ Gróf Apponyi Albert Emlékirataim 1899–1906. II. Budapest, 1934. 66–67.

¹¹¹ Matlekovits Sándor erről így írt: „A vámpolitika épen politika, még pedig külügyi politika és a külügyi politika más államoktól függ, más államokra kell tekintettel lenni...” Pesti Hírlap, 1902. ápr. 10. Autonóm vámtarifa.

¹¹² Egyetértés, 1904. jan. 26. Tisza bukik? Egyéni kezdeményezésként Smialovszky Valér képviselő egy bizottság felállítását javasolta, amely a házszabály módosítást a pártokkal egyeztetve dolgozná ki. OL K2-AXIII-5. Határozati javaslat. 1904. jan. 27.

¹¹³ Egyetértés, 1904. jan. 24. Fordulat előtt.

¹¹⁴ Egyetértés, 1904. jan. 28. A királynál.

Szell Kálmán elnökletével. Az albizottság munkájában részt vett még Pietreich közös hadügyminiszter, a magyar kormány részéről pedig Tisza István miniszterelnök és Nyíri Sándor honvédelmi miniszter. A hadügyminiszter nyilatkozatából kiderült, hogy ellenzi a Szabadelvű Párt katonai programjának megvalósítását és a benne foglaltakat túlzó követelésként tartja számon. A katonai jelvények esetében a hadügyminiszter a közösről beszélt, a magyarok az együttesről. A katonai büntető perrendtartásról kijelentette, hogy az nem a delegáció, hanem a törvényhozás elé tartozik. Megtámadhatatlan alapelvnek tekintette a német nyelv dominanciáját a szolgálati és vezényleti nyelv területén, valamint a katonai intézetekben folyó oktatás gyakorlatában. A magyar nyelv használatát főképpen a gyakorlati kiképzés — torna, vívás, lovaglás — oktatásánál nyilvánította kívánatosnak, de nem zárkózott el az elől, hogy a hadapródiskolákban a „tartományi nyelvek” tanóráinak számát növeljék. Az oktatás szolgálatában álló alapítványi helyek megoszlásánál az eddigi arány — nevezetesen 57%-a német, 42,6% a magyar — fenntartását támogatta.¹¹⁵ A magyar honos tiszteknek magyar egységekhez történő áthelyezését meg sem említette, illetve válaszában Tisza István e téren a fokozatosság betartását, valamint — a 7%-os tiszthiányra hivatkozva — a magyarhonos hallgatók számának felemelését tartotta szükségesnek.

A delegáció üléseinek sorában különös érdeklődés kísérte az 1904. február 23-án megtartott ülést, amelyen Pitreich közös hadügyminiszternek¹¹⁶ a katonaságot érintő magyar igényekről tartott beszédéről folytatott vita keretében, Apponyi Albert és Tisza István éles szóváltására került sor. Apponyi a kilences bizottság programja és a delegációban elért eredmények közötti lényeges különbségért a miniszterelnököt tette felelőssé. Tisza a vádat azzal háraitotta el, hogy „azok megoldását elsősorban is sürgősen provokálni nem kívánom, mert azok helyes megoldása — nézetem szerint — hosszabb előkészítő munkát igényel.”¹¹⁷ Valamint a miniszterelnök a fenti program több pontjának megvalósítását az új véderőtörvény elfogadásától remélte. Apponyi is úgy vélte, hogy ő is a „ fokozatos előrehaladásnak barátja és azért járult hozzá a kilences bizottság programjához, mert azt hitte, hogy abban egy effektív lépés foglaltatik, éppen azoknak a kétértelműségeknek a kiküszöbölésére, amelyek összes közös intézményeinkben és így a hadsereg intézményeinek megjelenésében és működésének egy részében is a magyar államiság rovására is található.” Az e téren történő előrelépés elmaradásáért is Tisza Istvánt hibáztatta, aki szerinte a kilences bizottság háta mögött lett miniszter, és „akinek hatalomra jutása azon alapul, hogy mások eszméjének megvalósítására ő tartja magát alkalmasnak, és aki éppen ezért, mert ezek az eszmék nem az ő szívéből fakadtak, nem az ő értelméből fejlődtek ki, ...nem is alkalmas azoknak keresztülvitelére.” Tisza cáfolta a

¹¹⁵ Egyetértés, 1904. febr.10. Vereség.

¹¹⁶ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 54. Heinrich Ritter v. Pitreich levele Tisza István részére. 1904. febr. 23. A hadügyminiszter egy, a hadseregről írt munkáját ajánlotta a miniszterelnök figyelmébe, és arra kérte, hogy az olvasottakról írja meg őszinte véleményét. Továbbá- mint írja- örömmel venné, ha művét magyarra is lefordítanák.

¹¹⁷ Egyetértés, 1904. febr. 24. Apponyi és Tisza.

vádakat és azzal vágott vissza, hogy Apponyi habozó magatartásával, tántorgásával elvesztette azt a jogcímet, hogy a nemzet vezérének tekinthesse magát. Az a körülmény, hogy a magyarok a katonaságot érintő kérdésekben nem voltak képesek egységes álláspontra jutni, a birodalmi szemlélet mellett síkraszálló hadügyminiszter tárgyalási pozícióját erősítette.

Tisza István nézeteit —a kormánypárton kívül — csak a katonai kérdésekben mérsékelt követelésekkel fellépő Néppárt vezetője Zichy Lajos támogatta, aki véleményét ezen az 1904. február 23-ai ülésen így foglalta össze:” a párt...programjában nem is vett fel mást a hadsereg kérdésében, mint a status quo fenntartását. Ennek következtében az újoncfelemelési javaslatnál szemben tulajdonképpen csak anyagi kompenzációt kerestem és a nemzeti aspirációkat ellenszolgáltatás képen nem tekintettük. Az ütközőpont tehát nálam nem a nemzeti aspirációk, hanem a nemzet anyagi teherviselési képességének a momentuma. (...) A paritást én mindenekelőtt a hadsereg külső megjelenésében óhajtanám megvalósítva látni: a jelvények és a zászló kérdésének közjogi helyzetünknek megfelelő megoldásában. (...) Követelem azonban a magyar nyelvnek a katonai judikaturában való érvényesülését. A vezérlet és vezénylet nyelvét azonban én legalább célszerűségi szempontból nem követelem...”¹¹⁸

A delegáció 1904. február 24-ére összehívott tanácskozásán Tisza Istvának szembesülnie kellett azzal, hogy az Apponyi elleni kemény fellépését a kormánypárt tagjai sem helyeselték.¹¹⁹ A Szabadelvű Párt képviselői attól tartottak, hogy ilyen eljárás mellett a disszidensek az obstrukciót folytatókhöz csatlakozhatnak, illetve a tervezett házszabály módosítások ellen léphetnek fel. Tisza előző napi beszédét Rakovszky István bírálta a legkeményebben, és az erre adott válaszát a miniszterelnök arra használta fel, hogy Apponyitól burkoltan elnézést kérjen. Tisza kijelentette:” Sohasem állott tőlem távolabb semmi, mint az, hogy gróf Apponyi Albertnek igazemberi mivoltát és azt a tulajdonságát, hogy ő legjobb meggyőződése szerint kívánja szolgálni a közügyet, kétségbe vontam volna. (...) De azt a személyi tiszteletet, mellyel viseltetem és a mellyel viseltetni fogok gróf Apponyi Albert iránt, legkevésbé sem érintette és érinteni sem kívánja felszólalásom...”¹²⁰

A Bécsben tartott közösügyi tárgyalásokra kiküldött magyar delegáció 1904. február 26-án fejezte be munkáját. Annak ellenére, hogy a delegáció a hadügyi költségvetés elfogadásával a legfontosabb kötelezettségének eleget tett, a négyhétig tartó tanácskozáson a katonaságot érintő kérdésekben elért csekély eredmény, még a kormánypárti küldöttek várakozásait sem elégítette ki. A hadügyi vezetés megmaradt a maga régi álláspontján, hogy a hadsereg közösségének, egységének, német nyelvűségének érintetlenül kell maradnia. A

¹¹⁸ Egyetértés, 1904. febr. 24. Az anyagi kompenzációk.

¹¹⁹ Pallavicini Ede őrgrof erről így ír: „A Tisza-Apponyi jelenet kínos volt, különösen Tisza embereire nézve. Tisza felpaprikázta Apponyit, de az pofon vágta Tiszát, ki másnap és harmadnap mindent visszavont. Én úgy látom, hogy Tisza már nem fog boldogulni, nincs igazi pártja, s nézetem szerint abban az öreg hibában szenved, hogy itt keresi a baj csíráját, holott az Bécsben van, a bécsi körök hagyományos számárságában és rosszakaratában.” OL Károlyi család fóti levéltára (a továbbiakban: P389)-2. cs.-49. Pallavicini Ede őrgrof levele gróf Károlyi Sándor részére. 1904. febr. 29.

¹²⁰ Egyetértés, 1904. febr. 25. Tisza István beszéde.

Szabadelvű Párt katonai programját tekintve csupán egyetlen ponton, a katonai nevelés terén mutatkozott némi előrelépés.¹²¹ A kormányzópárt tagjai tartottak attól: amennyiben Tiszának a parlamentben sikerül az obstrukciót letörni, akkor a belső ellentétek felerősödése várható, mert híveik táborában többen — Széll Kálmán, Andrássy Gyula, Wekerle Sándor — a kormányfői poszt elnyerését remélik, és most a miniszterelnöktől a goromba munka elvégzését várják. A másik elmélet szerint előfordulhat, hogy az országgyűlés továbbra is munkaképtelen marad, ebben az esetben a miniszterelnöknek azért kell mennie, mert a programját nem valósította meg. Felvetődött új választás kiírásának lehetősége is, amitől a párt tagjai óvták a kormányt, mert az utóbbi időben megtartott időszaki választásokon a párt rosszul szerepelt.

A delegáció munkáját a Függetlenségi Párt részéről Kossuth Ferenc úgy értékelte, hogy a testület többször is túllépte törvényes hatáskörét, de nem hozott olyan határozatokat, amelyek az obstrukció felszámolását elősegítené. Az általa vezetett párt követelése továbbra is az önálló magyar hadsereg, „amelynek természetes folyománya a magyar vezény- és szolgálati nyelv, a magyar zászló és jelvények, a magyar katonai bíraskodás és sok más egyéb, ami az önálló magyar hadsereg létével összefügg.”¹²² A fentiek ellenére úgy ítélte meg, hogy „ az obstrukció teljesen megköti az országgyűlési tevékenységet, nem enged semmit alkotni és lehetetlenné teszi a kormány ellenőrzését s az alkotmányos ellenzéki ténykedés erélyes érvényesítését...” A képviselőház munkaképtelenségének rovására írta, hogy a Németországba irányuló kivitelnk a kereskedelmi szerződés hiánya következtében lényegesen visszaesett. A Függetlenségi Pártnak a kormány tervével kapcsolatban az volt az aggálya és egyben kérdése, hogy Tisza István a most folyó kártékony obstrukciót kívánja letörni, vagy általában, a szólásszabadságot biztosító parlamenti munkát teszi lehetetlenné?

Az obstrukció felszámolásának gondja a delegáció ülései miatt az osztrák fővárosban tartózkodó magyar kormány tagjait is folyamatosan nyomasztotta. Sőt Pitreich közös hadügyminiszter 1904. február 20-án kelt levelében fontosnak tartotta, hogy Tiszát a parlamentben folytatott harcában katonás módon így bátorítsa: „Kívánom, hogy harcával elérje, hogy teljes legyen a győzelem... Remélhetőleg a bátor vezér példája a végsőkig való kitartásra bátorítja a csapatokat.”¹²³ A közelgő parlamenti ülésre való felkészülés jegyében, 1904. február 25-én a kormány jelen lévő tagjai ún. bécsi minisztertanácsot tartottak.¹²⁴ A

¹²¹ OL K26–1904-XLV-172. A honvédelmi miniszter felirata a miniszterelnök részére. 1903. nov. 24. A honvédelmi miniszter szerint a közös költségen fenntartott nevelő és képző intézetekben a férőhelyek- ún. véradó szerint- 42%-a Magyarországot illetné meg. A kormány azonban csak a kvóta arányában való megosztáshoz ragaszkodott. Továbbá: OL K26–1904-XLV-172. Törvényjavaslat a cs. és kir. közös hadsereg katonai nevelő- és kiképző intézeteinél magyar honos ifjak részére létesített 250 állami alapítványi helyről szóló 1897. évi XXII. törvény módosításáról. 1904. febr. 18.

¹²² Egyetértés, 1904. febr. 28. *Kossuth Ferenc*: A mi kötelességünk.

¹²³ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 44/a fond Tisza iratok 9. tétel. 4. Henrich Pitreich levele Tisza Istvánhoz. Bécs, 1904. febr. 20.

¹²⁴ OSZK Kézirattára Quart. Hung. 2955. *Berzeviczy Albert*: Az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelmei. 1903–1905. 14–15. A tanácskozásról jegyzőkönyv nem készült.

megbeszélés egyetlen napirendi pontjaként a parlament munkaképességének helyreállítása reményében az ún. egyszakaszos házszabály módosításról született határozat. Annak érdekében, hogy a miniszterelnöknek a fentiek intézésére több ideje és energiája maradjon, az uralkodó Tiszát a saját kérésére, 1904. március 3-án a király személye körüli miniszteri teendők alól felmentette.¹²⁵ A király személye körüli miniszteri teendők ellátására a miniszterelnök Khuen-Héderváry Károlyt kérte fel.

Az 1904. március elsejét követő országgyűléseken a kormány felsorakoztatta azokat a törvényjavaslatokat, amelyek elfogadását az obstrukció megakadályozta, illetve amelyekkel igazolni kívánta a Ház munkaképességének helyreállítása érdekében hozandó intézkedések szükségességét. Ezért a két legfontosabb — újoncjavaslatok és a költségvetés — törvényjavaslaton kívül, márc. 2-án az illetékes miniszterek az alábbiakat terjesztették a képviselőház elé : a német birodalommal és Olaszországgal kereskedelmi viszonyaink rendezése céljából megindítandó tárgyalásokról; a főudvarnagyi bíraskodásról; a közös hadsereg katonai nevelő- és képzőintézeteiben magyar honos ifjak részére létesített 250 alapítványi helyről szóló 1897. évi XXII. törvény módosításáról, illetve ezen alapítványi helyek további 1073 hellyel való szaporításáról; a vármegyei alkalmazottak, továbbá a községi és körjegyzők, valamint a segédjegyzők illetményének szabályozásáról; az állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. törvény módosításáról; végül az országgyűlési képviselőválasztók 1905. évre érvényes névjegyzékének kiigazítására vonatkozó munkálatok elhalasztása.

A delegáció tagjainak hazatérését követően több képviselő is azon fáradozott, hogy az obstrukciót folytató ún. Szederkényi pártot a békés megegyezésre rábírja. Apponyi Albert március 2-án felkereste Tóth Jánost, a Függetlenségi Párt alelnökét, és arra kérte, hogy a parlamenti béke érdekében beszéljen a Szederkényi-pártiakkal. A felkérés nem járt sikerrel, mert Tóth János pártja presztízsére hivatkozva csak úgy vállalta az egyeztetést, ha a visszautasítás lehetőségének kizárását Apponyi garantálni tudja. Ez a kudarc sem szegte Apponyi kedvét, és azon vélemény birtokában, hogy az obstrukció egy hét alatt most már kifulladás, a békés megoldásról való tárgyalásra kérte fel a miniszterelnököt. Tisza azonnal fogadta Apponyi Albertet és a hozzá csatlakozó Holló Lajost, Szentiványi Árpádot, Zichy Aladárt és Csernoch Jánost, akik arra kérték a miniszterelnököt, hogy adjon még egy hét haladékot, és addig ne terjessze be a házszabály módosításra vonatkozó indítványát. Tisza a halasztás fejében biztosítékot kér arra, hogy egy hét alatt az újoncjavaslat tárgyalása véget ér. Tekintettel arra, hogy az Apponyi vezette küldöttség ilyen kötelezettséget nem vállalhatott, a megbeszélés érdemi eredményt nem hozott.¹²⁶

Tisza István a házszabályok módosításának tervét a szabadelvű pártkörben 1904. március 4 —én este ismertette.¹²⁷ A miniszterelnök elmondta, hogy

¹²⁵ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 44/a fond Tisza iratok 8. tétel. 9. Ferenc József leirata Tisza István részére. Bécs, 1904. márc. 3.

¹²⁶ Egyetértés, 1904. márc. 5. Béketárgyalások.

¹²⁷ Budapesti Hírlap, 1904. febr. 28-án a várható politikai eseményről így ír: „Le kell verni az obstrukciót... támogatni kívánjuk vezérünket, aki elszánta magát arra, hogy a kivételes harcban kivételes fegyvereket használjon. (...) A jövő héten pártértekezlet elé viszi Tisza gróf a tervét, vagy

miután „kimerítettük a békés kibontakozásnak összes eszközeit” egy házszabály reformot tervez, de a szólásszabadságot nem akarja gátolni, csak a technikai obstrukciót nehezíti meg. A tervbe vett reform intézkedései „az éves költségvetésnek letárgyalását megfelelő hosszú idő alatt, de mégis bizonyos határidőhöz kötik.”¹²⁸ Továbbá cél, hogy „azokat az akadályokat, amelyek az ex-lex állapot megszüntetése szempontjából utunkat állják, és amelyek a hadsereggel összefüggő napi kérdéseknek megoldását megakadályozzák, lehetőleg gyorsan elhárítsuk az útból.” Tisza hangsúlyozta, hogy „ideiglenes, rendkívüli rendszabályról van szó, amelynek hatálya megszűnik, amint eléretett a konkrét cél, amelynek érdekében erre feltétlenül szükség van.” A miniszterelnök az országgyűlés elé terjesztendő indítványának szövegét az értekezleten nem ismertette. A jelenlévők egyet értettek a miniszterelnök előterjesztésével, és azt egyhangúlag elfogadták. Még Andrassy Gyula is, aki hosszú ideig távollétével tüntetett, így gratulált az előadónak: „Az első betűtől az utolsóig minden szavadat helyeslem.”¹²⁹

Tisza István a Szabadelvű Párt által elfogadott tervet az 1904. március 5-én tartott országgyűlésen az indítványkönyvbe begyezte. A Hertelendy László jegyző által felolvasott bejegyzés csupán ennyi volt: „Indítvány a házszabályok ideiglenes kiegészítésére, illetve módosítása iránt. Beadta gróf Tisza István”¹³⁰ A bejelentést követően Holló Lajos képviselő a jegyzőtől — a házszabályok biztosította jogára hivatkozva — az írásban benyújtott indítvány azonnali felolvasását követelte. A jegyző a felszólításnak eleget tett és a képviselők az indítvány teljes szövegét az alábbiak szerint megismerhették. Tisza István beadványának bevezetőjében az obstrukció elleni, már sokat hangoztatott érveket sorakoztatta fel, és ezek után került sor az indítvány ismertetésére. Nevezetesen: „Határozza el a Ház miszerint az 1903. és 1904. évi indemnitási költségvetési és újoncmegajánlási, valamint az újonclétszám változatlan megállapítására vonatkozó javaslatok, továbbá az ország pénzügyi és közgazdasági viszonyainak egy évnél hosszabb időre nem terjedhető ideiglenes rendezését célzó törvényjavaslatok a megalkotandó új házszabálynak, mely azonban a törvényjavaslatok érdemleges tárgyalására vonatkozólag a klotúrt nem hozhatja be letárgyalása tartamára, de legfeljebb egy évig terjedő hatállyal a létező házszabályok akként egészítsenek ki, illetve módosítsanak, hogy az elnöki előterjesztések tárgyában s a benyújtott törvényjavaslatok előzetes tárgyalását illetően a Ház legfeljebb két szónok meghallgatása után egyszerű szavazással dönt,

annak csupán egy részét. Akkor megválnak: hányra lesz ez oly hatással, hogy a harctól félre állanak, s hány lép ki a pártból? Széll Kálmánról, aki ismeri már a Tisza tervét, biztos, hogy megy Rátótra, s ott marad, tehát nem fogja támogatni a kormányelnök akcióját. A Széll-kormány tagjai közt egyedül Hegedűs az, aki odaadó, a többi kedvetlen Tisza iránt. Az Andrassyak és csapatjuk még mindig távol vannak.”

¹²⁸ Egyetértés, 1904. márc. 5. Tisza a szabadelvű körben.

¹²⁹ Egyetértés, 1904. márc. 5. Tisza a szabadelvű körben.

¹³⁰ Képviselőházi Napló, 1901–1904. XXIII. kötet. 394. országos ülés. 1904. márc. 5. A házszabályok kisebb mértékű módosítása 1899-ben is napirendre került. Lásd: OL K2-AXXII-1–1. A képviselőház házszabályozásának módosítására kiküldött bizottság jelentése a házszabályok módosítására. 1899. ápr. 25.

és ez alkalommal a törvényjavaslatok előzetes tárgyalásával megbízott bizottság jelentésének beadására záros határidőt tűzhet ki, az egyes javaslatok tárgyalásának megkezdésekor, vagy azok tárgyalása közben ötven képviselőnek az elnökhöz írásban beadott indítványára vita nélkül egyszerű szavazással meghatározhatja az azok tárgyalására szánt időt, melynek letelte után további tanácskozásnak vagy bárminő kérdés közbevetésének helye nincs, az összes határozatok vita nélkül, egyszerű szavazással és a 228.§ 4-dik, valamint a 230.§ 2-dik bekezdése hatályon kívül helyezése mellett hozatnak meg, és az ülés el nem oszlatható, míg a javaslat részleteiben is el nem intéztetett.”

A miniszterelnök indítványa kimondta, hogy a napirendre tűzött javaslatok tárgyalása „semmilyen okból és címen a napirendre szánt idő letelte előtt meg nem szakítható...” Ennek érdekében a fenti intézkedés végrehajtását akadályozó házszabályi paragrafusok törlésre kerülnek. Nevezetesen az előző napi jegyzőkönyv hitelesítésére (196.§), a jegyzőkönyv hitelesítését követő beadványok, kérvények betérjesztésére (197.§), a napirend tárgyalásának idejére (203.§), az interpellációkra (204.§), a napirend előtti felszólalásokra, kérdésekre (206.§), a napirendtől eltérő felszólalásokra (207.§), a zárt ülések elrendelésére (223.§), a szavazás előtti kérdések feltevésére (226.§), a szavazatok egyenkénti összeszámolására (228.§), a szavazás közbeni szünet elrendelésére (230.§), a személyes megtámadás esetén, stb. kivételes szót kérés lehetőségére (215.§) vonatkozó pontok. A „255.§-ban említett rendzavarás, valamint az elnök elleni engedetlenség egyéb eseteiben azonnali intézkedés szükségére forog fenn, az elnök azt, vagy azokat, aki vagy akik a rendzavarást vagy engedetlenséget folytatják az üléstől kitiltja...” Ennek a bejelentett, de napirendre nem tűzött indítványnak szokatlan formáját az magyarázza, hogy az obstrukción való könnyebb keresztülvitele érdekében egy szakaszban kellett minden lényeges intézkedést belesűríteni. Formai hiányosságaira mentségül szolgált, hogy csak ideiglenes, egy évre szóló intézkedésről volt szó. A szigorú intézkedések hallatán a megdöbönt ellenzék a folyosón csoportokba verődve, majd különböző szobákban tárgyalva arra a következtetésre jutott, hogy Tisza István indítványát „határozattá engedni nem szabad.”

Az indítvány ismertetését követően a Függetlenségi Párt képviselői az egyik jegyzői szobába megbeszélésre gyűltek össze. A tanácskozók javaslata alapján Thaly Kálmán, Polónyi Géza, Barta Ödön, Justh Gyula és Komjáthy Béla felkeresték a miniszterelnököt, akivel közölték, hogy elfogadhatatlannak és sérelmesnek tartják az indítványt. Emlékeztettek arra, hogy a mostani házszabály a pártok közötti paktum eredménye és annak erőszakkal történő módosításához — bármennyire is elítélik az obstrukciót — nem járulnak hozzá.¹³¹ Azt javasolták, hogy a házszabály revízióját halasszák el nyugodtabb időre, és ezt a munkát minden parlamenti párt egyetértésével végezzék el. Szerintük az indítvány a képviselők minden jogát megcsönkítja és a házelnök jogkörét oly mértékben megnöveli, hogy az a Ház zsarnokává válhat. A közel egy órán át tartó megbeszélés nem hozott eredményt, mert Tisza István kijelentette, hogy

¹³¹ Egyetértés, 1904. márc. 6. A hatás.

a jövőre nézve biztosítani akarja a parlament nyugodt munkáját, és ő megfelelőnek tartja az időt a házszabályok módosítására.

Ugron Gábor Szederkényi Nándorral vállalva, késhegyig menő harcra szólították fel a szerintük- némi túlzással- mintegy negyven főre gyarapodott híveiknek táborát.¹³² Ide számították a nemzeti disszidensek közül Ivánka Oszkár és Beöthy Ákoson kívül legalább még tíz képviselőt. A Néppárt álláspontját Zichy Aladár ismertette, amely szerint „a párt Tisza István indítványát főlháborodással vette tudomásul. ...ha az indítványt a képviselőház tárgyalná, a párt a legmesszebbmenő ellenállást fejtené ki ellene.”¹³³

A miniszterelnök indítványa a Szabadelvű Párt soraiban is meglepetést okozott.¹³⁴ A további teendők megbeszélése érdekében — 1904. március 5-én délután két óraker — a kormány tagjai a miniszteri teremben tanácskozást tartottak. Határozat született arról, hogy a házszabály módosításával kapcsolatos teendőkről a szabadelvű pártkörben további megbeszélést tartanak.¹³⁵ A március 8-án összeülő pártértekezlet bevezetőjében a miniszterelnök megállapította, hogy „Három nap telt el indítványom beadása óta és azt hiszem, hogy ez a három nap meggyőzhetett mindenkit afelől, hogy itt a helyzetszánálására vonatkozó férfias eljárást tovább halogatni bárminő bizonytalan remények fejében nem lehet.”¹³⁶ Egyben kérte a párt tagjainak támogatását, hogy az indítvány érdemi tárgyalásának időpontja az 1904. március 9-én tartandó parlamenti ülésen kitűzésre kerüljön. Az országgyűlésen várható eseményektől való félelem és aggályok ellenére a kormánypárt a miniszterelnök mögött egységesen felsorakozott.¹³⁷

Tisza István ellen Apponyi Albert hívei is megfújták a harci riadót. A Hungária Szállóban 1904. március 8-án este hat órára összehívott értekezleten az ún. disszidensek — 24 országgyűlési képviselő jelenlétével — bejelentették, hogy külön párttá kívánnak alakulni.¹³⁸ Az ülésen az elnökévé választott

¹³² Egyetértés, 1904. márc. 6. A hatás. Az obstrukció folytatásának hívei: Hellebronth Géza, Okolicsányi László, Várady Károly, Molnár Jenő, Uray Imre, Eitner Zsigmond, Lovászy Márton, Szluha István, Csávolszky Lajos, Mukits Simon, Holló Lajos, Bartha Miklós, Györgypál Domokos, Lengyel Zoltán, Bedőházy János, Lendl Lajos, Kaas Ivor, Zboray Miklós, Darányi Ferenc, Kovács Pál, Udvary Ferenc, Molnár János.

¹³³ Néppárt, 1904. márc. 12. A Néppárt értekezlete.

¹³⁴ OL P389-2.cs.-49.Pallavicini Ede őrgrof levele gróf Károlyi Sándor részére. Kaposvár, 1904. márc. 8. „A politikai helyzet mindinkább romlik, úgy látszik Tisza puccsra, államcsínyre készül... Azt tartom, hogy nem követhetjük ezen az úton, szakítani kell vele és ellenzékbe menni. Darányi és Andrássyak is ezen a ponton vannak.”

¹³⁵ Egyetértés, 1904. márc. 6. A hatás. Továbbá: Kossuth Ferenc saját névkártyájára a következőket írta Tisza Istvánnak: „Tisztelt barátom! Végtelenül sajnálom, hogy nem voltam képes Téged elhatározásodban megingatni, tisztelő barátot Kossuth” Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 47. 1904. márc. 7.

¹³⁶ Egyetértés, 1904. márc. 9. Proklamálják a harcot!

¹³⁷ A parlamenti harc kimenetelét Tisza bizonytalannak tartotta, és úgy vélte, hogy az obstrukció letörésére tett kísérletének „eredménye Isten kezében van.” A megoldási lehetőségek között tartotta számon, hogy az ellenzék egy személyi változást hozó új kormánnyal a függőben lévő törvényjavaslatokat jóváhagyná. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 62-63. Tisza István felterjesztése az uralkodó részére. Tervezet. 1904. márc. 9.

¹³⁸ Egyetértés, 1904. márc. 9. Apponyiék a harcvonalban. A Hungária Szálló előterében véletlenül találkozott Apponyi Albert és Tisza István. Apponyi a kezét nyújtva a gladiátorok köszöntésé-

Szentiványi Árpád bejelentése szerint a párt programjának megvitatása helyett — ami lényegében a régi Nemzeti Pártéval megegyezett — most a Tisza István által előterjesztett házszabály módosítás kérdése kerül napirendre. Apponyi Albert bevezetőjében úgy vélte, hogy az obstrukció már a végső napjait éli, ezért Tisza indítványára, ami törvényellenes, semmi szükség nem volt. Elismerte, hogy a „házzszabályok bizonyos mértékig reformra szorulnak. A házszabályok azonban a kisebbség védelmére szolgálnak a hatalmi többség túlkapása ellen. A reformot tehát csak pártközi egyezmény alapján lehet és szabad megvalósítani.” A hozzászólók közül többen is a technikai obstrukció alkalmazását javasolták. Ezzel Apponyi nem értett egyet és kijelentette, hogy amennyiben az általa megfogalmazottakat nem tartják tiszteletben, „levonja a konzekvenciákat.” Az erélyes fellépés hatott, és ezek után már mindenki elfogadta, hogy a célokat és a módszereket a párt vezére határozza meg.

A házszabályokról kibontakozó vita ismét egy asztalhoz ültette a Tisza István megbuktatásáért szövetkezett ellenzéki képviselőket. 1904. március 8-án este a Pannónia Szállóban megtartott tanácskozáson a Függetlenségi Párt, a Néppárt és a Szederkényi csoportosulás képviselői jelentek meg, csak a disszidensek hiányoztak.¹³⁹ A részt vevők végül is abban állapodtak meg, hogy Tisza Istvánt nem akadályozzák meg abban, hogy március 9-én indítványának indokait ismertesse, mert a támadást csak ezek után indítják meg. Az ellenzéki újságokat pedig arra kérték, hogy az itt elhangzott tervekről ne írjanak, nehogy a kormánypárt ezekről idő előtt tudomást szerezzen.

Tisza István az országgyűlés ülészakájának berekesztésére is felkészült. Ezért 1904. március 9-én legfelsőbb előterjesztést készített, amelyben arra kérte az uralkodót, hogy az 1901/1906. évi országgyűlés 1902. október 6-án összehívott második ülészakát berekeszthesse, illetve a házszabály módosítása érdekében a harmadik ülészakát azonnal megnyithassa.¹⁴⁰ Az időközben kedvezően megváltozott parlamenti viszonyok miatt az ülészak bezárására márciusban nem került sor.

A Függetlenségi Párt 1904. március 9-én — a beteg Kossuth Ferenc jelenlétét nélkülözve — konferenciát tartott, amelyen Polónyi Géza úgy foglalt állást, hogy „itt egy nemzetellenes kormányzati rendszerrel állunk szemben s teljesen jogosult az ellenzéknek gróf Tisza kormányzatával szemben a személyi harc is.”¹⁴¹ Kelemen Béla hozzászólásában vetette fel azt a gondolatot, hogy fel

vel — Ave Cesar, morituri te salutant — üdvözölte a miniszterelnököt. Tisza erősen megrázta a fejére nyújtott kezét és így válaszolt: de vajon melyikünk a moriturus? Erre Apponyi nem válaszolt.

¹³⁹ Egyetértés, 1904. márc. 9. A közös ellenzék.

¹⁴⁰ OL K26–1905-III-74. Tisza István miniszterelnök felterjesztése az uralkodó részére. 1904. márc. 9.

¹⁴¹ Egyetértés, 1904. márc. 11. Az előzmények. Lásd még: Kossuth Ferenc 1904. márc. 6-án „Bizalmas” jelzéssel ellátott levele Tisza Istvánnak: „(...) Politikában ellenfelek vagyunk, de egyes és tökéletesen lojális elvek választanak el egymástól, de nem személyes tekintetek, a magánéletben tisztelő és barátod maradok, épp ezért engedd, hogy őszintén írjak, az én véleményem nem gyanús. Magyarországon az erőszak mindig rossz politika volt, ezt bizonyítja egész történelmünk, ... Most még rosszabb e politika, midőn ellenfeleid és ellenségeid számát szaporítja, követőidet pedig a túlzás megíngatja. (...) A felháborító, mindent leromboló, semmit sem tisztelő fiók obstrukció, magától megszűnt volna 4–5 nap lefolyta után, ha be nem adod a parallelülésekre vonatko-

kellene ajánlani a miniszterelnöknek: ha visszavonja indítványát, akkor az ellenzéki képviselők nem gördítenek akadályt az „állami életre feltétlenül szükséges javaslatok” elfogadása elé. A javaslatot —Tisza elszántságára hivatkozva — sem Pólónyi Géza sem Thaly Kálmán nem tartotta kivitelezhetőnek, ezért a tanácskozásról kiadott tudósításban erről nem is tettek említést. Az értekezlet után egy asztalnál beszélgető képviselők: Sebes Dénes, Barabás Béla, Szatmári Mór, Kállay Leopold és Barta Ödön végül is arra a következtetésre jutottak, hogy Kelemen javaslata talán mégis megérne egy próbálkozást. Tekintettel arra, hogy a jelen lévők közül a felszólalást senki sem vállalta, ezért Barta Ödön, este kilenc óra tájt, a tekintélyénél és népszerűségénél fogva a legalkalmasabbnak tartott Thaly Kálmánt kérte fel erre a feladatra. Thaly a felkérést csak úgy vállalta, ha erre Kossuth Ferenc is áldását adja. Miután Kossuth Ferenc a tervet jónak tartotta, Thaly Kálmán a másnapi felszólalás gondjának terhével tért nyugovóra. Az éjszaka folyamán Thaly meggondolta magát és március 10-én reggel arról értesítette Kossuth Ferencet, hogy a javaslatuk ismertetésének jogát Barta Ödönre ruházza át. Mivel Barta Ödön ezen a reggelen sem tudott Ugron Gáborral szót érteni, ezért a felszólalást továbbra sem merte elvállalni, így a tervbe vett feladat végrehajtása Thaly Kálmánra hárult.

Az országgyűlés 1904. március 9-én tartott ülésén a kormánypárti képviselők Tisza Istvánnak a házszabályok ideiglenes módosítására vonatkozó indítványát megszavazták, de az eredményt meg kellett semmisíteni, mert a jegyző az igennel voksolók számát írásban nem rögzítette. Ezért március 10-én a fenti indítványt a parlamentben ismét napirendre tűzték, és a névszerinti szavazással, 131 főnyi többséggel a képviselők elfogadták.

Miután a házszabályok értelmében házszabályt módosítani csak az „évi ülések végével, s csak a törvényjavaslatok tárgyalásának bevégezése után” lehetséges, a szavazást követően Tisza István kormánya nevében az eddig tárgyalt összes törvényjavaslatot azonnal visszavonta. A visszavonás az újoncmegajánlási törvényjavaslatra is kiterjedt, amelynek általános vitája már csaknem teljesen lezárult és így semmi remény nem maradt arra, hogy a visszatartott tartalékosok és a behívott póttartalékosok leszereljenek. Ehhez a témához csatlakozva kért szót Thaly Kálmán, és feltette a kérdést: mi történik azokkal a benntartott, most már több mint 80 000 tartalékoskal és póttartalékoskal s azoknak nagyszámú, részben nyomorban lévő családjaival, akik az újonctörvény-javaslatnak a napirendről történő levétele esetén bizonytalan sorsnak néznek elébe. A megoldás érdekében azt javasolta, hogy az ellenzék mondjon le a „rendkívüli fegyverek” használatáról, egyúttal arra kérte a miniszterelnököt, amennyiben erre garanciát kap, vonja vissza indítványának napirendre tűzését.

Thaly Kálmán szavaira Tisza azonnal reagált és kijelentette: „ Erre a legtisztább hazafiságtól sugalmazott felszólalásra minden gondolkozás és habozás nélkül kijelentem, hogy amennyiben a Ház minden oldala részéről kötelezettség vállaltatott arra, hogy az 1903. évi újoncok megajánlására vonatkozó törvényjavaslat a lehető legrövidebb idő alatt keresztül eresztik, én kész vagyok a házszabályok ideiglenes módosítására vonatkozó indítványomat visszavonni, a

— sajnálatomra — most már visszavont törvényjavaslatokat azonnal újra benyújtani és azok további alkotmányos tárgyalását kérni.”¹⁴² A miniszterelnök szavait mind a baloldal, mind a jobboldal felállva, tapssal és éljenzéssel fogadta. Eközben Thaly a miniszterelnökhöz ment és kezet szorított vele, amit hosszantartó taps és éljenzés követett. A nemzeti érzés táplálta emelkedett hangulat hatása alól az obstrukció vezére Ugron Gábor sem vonhatta ki magát, és hozzászólásában pártja nevében kijelentette: „Azon indítványhoz, hogy az 1903. évre szóló újoncjavaslat megszavazása elé mi a magunk részéről akadályokat ne gördítsünk, hozzájárulunk.” Hasonlóan nyilatkozott a Néppárt nevében Zichy Aladár is azzal, a tényekkel nem teljesen megegyező kitételrel, hogy ők soha nem akarták az újoncjavaslat elfogadását akadályozni. A disszidensek nevében a fentiekhez Szentiványi Árpád csatlakozott és kijelentette, hogy „az obstrukcióban részt nem vettünk, tehát természetes, hogy ehhez mi is hozzájárulunk.”¹⁴³ Ezek után — nehogy az újonctörvény-javaslat tárgyalását egészen az elejétől kelljen újra kezdeni — a képviselők hozzájárultak ahhoz, hogy a kormánynak a törvényjavaslatok visszavonására vonatkozó bejelentését meg nem történtenek tekintsék, Tisza István pedig a házszabály módosítására vonatkozó indítványát visszavonta.

A betegsége miatt távol lévő Kossuth Ferenc a Tisza Istvánnak 1904. március 11-én írt levelében az alábbiak szerint értékelte a parlamenti béke érdekében tett lépéseket: „Tisztelt barátom! Engedd, hogy elismerésemet fejezzem ki Neked azért, hogy ki tudtad vívni a legnagyobb győzelmet, igen nehéz helyzetben: azt, hogy óriási provokációval szemben önmagadat győzted le, és lehetővé tetted azt, hogy pártunk fellépése sikerhez vezessen. (...) A tegnapi nap csak növelte irántad érzett tiszteletemet és barátságomat, melyekkel maradok igaz híved. Kossuth.”¹⁴⁴ Az uralkodói elismerés sem váratott sokáig magára. Ferenc

zó indítványodat. (...) Azért, hogy a kihalófélben volt obstrukciót leverjed, egy új és hasonlíthatatlanul nagyobb obstrukciót provokálsz, még pedig úgy, hogy a legkínosabb kényszerhelyzetbe hozod azokat, kik belátván, hogy oly kis nemzet, mint a miénk, nem bír el ily hosszú és mély rázkódást... Míg a vonagló pót obstrukciót, az ország nagy része megunta, az újat melyet egyenesen kieroszakolsz, a közvélemény jelentékeny része támogatni fogja... S ez esetben, vagy tűröd az óriásilag megszaporodott obstruálók beszédeit és technikai obstruálását, a létező házszabályok alapján... Vagy nem tűröd, és keresztül erőszakolod javaslatodat, valami parlamenti csínnyel... a házszabály revíziót belevonod a rendkívüli eszközök hatáskörébe és ezzel kizárod a békésebb lebonyolítás lehetőségét... oly szigorítása a házszabályoknak, melyet békés viszonyok közt, a mostani felháborító tapasztalat után, minden józanul gondolkodó ember helyeselhetett volna, a szájkosár nyomása alatt csak oly erőszakkal lesz keresztül hajtható, amelyet a hosszú és nagy rázkódásokat szenvedett nemzet súlyos következmények nélkül alig fog elbírhadni. Ha indítványodnak ezt a részét kikapcsolnád, igen nagy nehézséget gördítenél el még most is utadból, bár milyen nagy benyomást és ellenséges hangulatot keltett már fel a kifejezett szándék. Fontold meg kérlek, egy becsületes ember és hazáját forrón szertő, személyes tisztelőd szavát, ki csak előlről támad, és csak is a közjót keresi, barátod Kossuth Ferenc.” Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 49–50. Kossuth Ferenc levele Tisza István részére. 1904. márc. 6.

¹⁴² Képviselőházi Napló, 1901–1904. XXIII. kötet. 398. országos ülés. 1904. márc. 10.

¹⁴³ Egyetértés, 1904. márc. 11. Teljes a béke. Továbbá: 1904. márc. 10-én a kormány meg nem nevezett tagja így nyilatkozott: „A házszabályok revíziója pedig csupán haladékot szvened, de mindjárt előállunk vele, mihelyt könnyebben áthajthatjuk.” Budapesti Hírlap, 1904. okt. 9.

¹⁴⁴ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 48. Kossuth Ferenc levele Tisza István részére. 1904. márc. 11.

József március 11-én az alábbi táviratott küldette el a magyar miniszterelnök címére: „A parlamenti helyzetben beállott örvendetes fordulat alkalmából sietek Önnek külön elismerésemet kijelenteni.”¹⁴⁵ Figyelemre méltó, hogy az uralkodó üzenete magyar nyelven érkezett Budapestre.

A parlamenti pártok között az 1904. március 10-én létrejött békekötés a szélesen vett közvéleményt is intenzíven foglalkoztatta, és így természetes, hogy ezt a témát az újságírók is igyekeztek minél tovább napirenden tartani. A napilapokban — minden valóságos alapot nélkülözve — az a hír is megjelent, hogy ez a parlamenti eseményt Tisza István és Bartha Ödön tervelte ki és ebben az alkuba Kossuth Ferenc és Thaly Kálmán is részt vett. Ezt a Függetlenségi Párt cáfolta és Berzeviczy Albert szerint is „a dolog teljesen spontán, mondhatni inspirációszerűen ment végbe s épen ez az inspiráció ruházta fel a két felszólalást a lefegyverző erővel, melynek a legmegátalkodottabb obstruktorok sem tudtak ellenállni. Ebben az esetben a valóság tényleg regényesebb volt, mint ahogy azt a mindent jobban tudni akarók szkepszise elgondolta.”¹⁴⁶

A parlamenti munkaképességének helyreállítását követően — az eredetileg 1902. október 16-án benyújtott — a katonaságra vonatkozó két törvény harmadszori olvasata 1904. március 11-én befejeződött,¹⁴⁷ és a miniszterelnök kérésére rátértek az 1904. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat tárgyalására.¹⁴⁸ A kormány tervei szerint az országgyűlés elé terjesztendő sürgős törvényjavaslatok közé tartozik: az újoncjutalék mennyiségének az 1904. év végéig való fenntartásáról; az 1903. évi állami költségvetésről; az Olaszországgal való kereskedelmi viszonyain ideiglenes rendezéséről; a Németországgal és Olaszországgal kereskedelmi viszonyainknak rendezése céljából megindítandó tárgyalásokra adandó felhatalmazásról; a Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországek között létrejött pénzügyi egyezmény becikkelyezéséről szóló 1889. évi XL. törvény hatályának újabb meghosszabbításáról; az állami beruházásokról; a vármegyei alkalmazottak, tiszti-, segéd-, kezelő- és szolgaszemélyzet illetményének szabályozásáról; a községi és közjegyzők, valamint segédjegyzők illetményének szabályozásáról; az anyakönyvi törvény módosításáról; a polgári perrendtartásról; az 1904. évi költségvetésről.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 68. Ferenc József távirata Tisza István részére. 1904. márc. 11.

¹⁴⁶ OSZK Kézirattára Quart. Hung. 2955. *Berzeviczy Albert: Az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelmei. 1903–1905.* 25.

¹⁴⁷ Az 1889. évi VI. törvény 14., valamint az 1890. évi V. törvény 3. szakasza rendelkezésének, illetőleg a közös hadsereg és haditengerészet, valamint a honvédség számára megállapított újoncjutalék mennyiségének az 1903. év végéig való fenntartásáról szóló törvényt Ferenc József 1904. márc. 15-én szentesítette, és az Országos Törvénytárban mint a II. törvény került kihirdetésre; Az 1903. évi újoncok megajánlásáról szóló törvényt Ferenc József 1904. márc. 15-én szentesítette, és az Országos Törvénytárban mint a III. törvény került kihirdetésre. A honvédelmi miniszter által kiadott körrendelet szerint az 1903. évi újoncok sorozása márc. 21-től ápr. 30-áig tart. A közös hadügyminiszter rendelete szerint a kiszolgált legénység leszerelése 1904. ápr. 23-án megkezdődik.

¹⁴⁸ OL K2-AXIV-2–80. Törvényjavaslat az 1904. év első négy hónapjában viselendő közterhekről és a fedezendő állami kiadásokról. 1903. dec. 11.

¹⁴⁹ A kormány törvények előterjesztéséről határozott: OL K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1904 márc. 13. és ápr. 11.

Valamennyi ellenzéki párt 1904. március 11-én értekezletet tartott azzal a céllal, hogy a további teendőket meghatározzák. Abban egyet értettek, hogy ígéretükhöz híven az obstrukció fegyverével nem élnek. A Függetlenségi Párt tagjai az értekezletük bevezetőjeként Thaly Kálmánnak a béke érdekében kifejtett sikeres tevékenységét ünnepezték. Ezt követően rátértek az országgyűlés előtt álló feladatok megbeszélésére. Ennek keretében Barta Ödön, mint a pénzügyi bizottság tagja a költségvetési törvény vitájának előkészítését ismertette. Megállapodtak abban, hogy az 1902. évi költségvetési törvény alapján fenntartott államháztartás 1903-ban és most, 1904-ben is olyan kiadásokat teljesített, amire a kért felmentést csak zárszámadási jelentés alapján adhatják meg.¹⁵⁰ A disszidensek értekezletén Apponyi Albert bevezetőjében leszögezte, hogy megszűnt az obstrukció és ezzel kezdetét veszi az ellenzék törvényes harca. A továbbiakban ismertette az új Nemzeti Párt alapelveit, amelynek programját — az Apponyi Albert által ismertetett alapon — egy bizottság fogja kidolgozni. Elkerülhetetlennek látszott a régi célkitűzések új pontokkal történő kibővítése, mert a Bánffy Dezső vezette, most alakuló Új Párt, 67-es közjogi alapon olyan nemzeti követelésekkel lépett színre, amelyeket a régi Nemzeti Párt is magáénak vallott. A nézetek licitálásának színterén sokan vallották: aki a többi párttal szemben képes radikálisabb követelésekkel előállni, az a népszerűségi versenyben előnyt szerezhet. Ezen az estén az Ugron Gábor és a Szederkényi Nándor vezette csoportosulás, beható vitákat ígérve, de a korábbinál lényegesen békésebb hangnemben készült a parlament következő üléseire.¹⁵¹

A pártok közötti békekötést egyedül a Néppárt használta fel arra, hogy a többiek ellen — nem sok sikerrel — támadást indítson. Az obstrukció befejezéséért a sajtóban különösen erős hangnemben a Függetlenségi Párt vezetőit támadták: „Vége van az obstrukciónak! Lehullott az álarc a 48-as szájhősökről.”¹⁵² Molnár János kanonok a Néppárt egyik vezetője nyíltan hangoztatta, hogy sajnálja a békekötést, mert ha Tisza a házszabály módosítási indítványát vissza nem vonja, akkor a kormány két hét alatt megbukott volna.¹⁵³ A kanonok tudni vélte, hogy a március 13-án megtartott minisztertanácson határozat született arról, hogy a kormány a miniszterelnök tervét végre fogja hajtani.¹⁵⁴ A kételyek ellenére az ellenzék betartotta ígéretét és a törvényjavaslatokról kialakult viták már nem akadályozták az országgyűlés munkáját, így a képviselők 1904. március 18-án megszavazták az indemnitást és ezzel az 1903. május 1-jétől fennálló költségvetés nélküli kormányzás időszaka véget ért.¹⁵⁵

A mintegy tizenegy hónapon át tartó exlex állapot időszakában, az ellenzéki pártok támogatásával az adófizetési hajlandóság erősen meggyengült. Az

¹⁵⁰ Egyetértés, 1904. márc. 12. A Függetlenségi Párt értekezlete.

¹⁵¹ Egyetértés, 1904. márc. 12. A munka útján.

¹⁵² Néppárt, 1904. márc. 19. Vége az obstrukciónak!

¹⁵³ OSZK Kézirattára Quart. Hung. 2955. *Berzeviczy Albert: Az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelmei. 1903–1905.* 27.

¹⁵⁴ Az 1904. márc. 13-án megtartott minisztertanácsi ülésen ilye napirendi pont nem szerepelt.

¹⁵⁵ Az 1904. év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényt Ferenc József 1904. márc. 29-én szentesítette, és az Országos Törvénytarban mint a IV. törvény került kihirdetésre.

országgyűlés 1904. március 16-án tartott ülésén Lukács László pénzügyminiszter „Az 1904. év első négy hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat” előterjesztésekor ismertette, hogy a befolyt egyenes adók és illetékek terén jelentős elmaradásokat könyveltek el. A pénzügyminiszter örvendetesnek tartotta, hogy ennek ellenére „a mi államháztartásunk ma már hasonlíthatatlanul szélesebb és biztonságosabb alapokon nyugszik, mint hajdanában...”, és az ellenzéknek ezekkel az akciókkal a kormányt fizetéseképtelen állapotba juttatni nem sikerült. Fontos kérdésként merült fel, hogy az adóhátralékot felhalmozókkal szemben milyen eljárást kövessenek. A befizetések elmaradása nem csupán az adózási morál területén okozott károkat, hanem a kamatokkal megnövelt tartozás számos esetben fizetéseképtelenséget okozott. A pénzügyminiszter a megtévesztett adózók megsegítésére két lehetőséget látott, nevezetesen az 1903 májusától keletkezett hátralékokra fizetési halasztások engedélyezése, valamint szintén az exlex időszakra eső késedelmi kamatok elengedése. A képviselők Okolicsányi László módosító indítványát is figyelembe véve hozzájárultak, hogy a hátralékok a „rendes adófizetési negyedekben, három egyenlő részletben legyenek kamatmentesen befizetendőek, illetve behajtandók.” Az adófizetési halasztásra vonatkozó szabályokról a kormány rendeleti úton intézkedett. Az 1903. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat — két tárgyalási napot követően — 1904. március 24-én került elfogadásra.¹⁵⁶

A magyar törvényhozás — ellentétben a Reichsrat munkáját bénító obstrukcióval — szinte zökkenőmentesen működött, és csak 1904. március 29. és április 12. között tartottak szünetet.¹⁵⁷ Meglehetősen gyorsasággal elfogadásra került a Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok között létrejött pénzügyi egyezmény,¹⁵⁸ valamint az 1904. évre vonatkozó két újoncozási törvény.¹⁵⁹ A parlament elé került továbbá a vármegyei alkalmazottak illetményének szabályozásáról, és a községi és körjegyzők, valamint a segédjegyzők illetményének szabályozásáról szóló törvényjavaslat.

¹⁵⁶ OL K2-AXIV-2-76. Törvényjavaslat az 1903. év dec. hó végéig viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról. 1903. nov. 7. Az 1903. évi állami költségvetésről szóló törvényt Ferenc József 1904. ápr. 2-án szentesítette, és az Országos Törvénytárban, mint az V. törvény került kihirdetésre.

¹⁵⁷ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8.tétel 66. Az uralkodó távirata Tisza István részére. 1904. márc. 21. Schissl arról tájékoztatta a magyar miniszterelnököt, hogy az uralkodó az „újonctörvény javaslattal nagyon elégedett és a civillista kérdésében való eljárással kapcsolatban a legcsekélyebb kifogása sincs.”

¹⁵⁸ Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok között létrejött pénzügyi egyezmény becikelyezéséről szóló 1889. évi XL. törvény hatályának újabb meghosszabbításáról. Ferenc József 1904. ápr. 2-án szentesítette, és az Országos Törvénytárban, mint az VI. törvény került kihirdetésre.

¹⁵⁹ Az 1889. évi VI. törvény 14., valamint az 1890. évi V. törvény 3. szakasza rendelkezésének, illetőleg a közös hadsereg és haditengerészet, valamint a honvédség számára megállapított újoncjutalék mennyiségének az 1904. év végéig való fenntartásáról szóló törvényt Ferenc József 1904. ápr. 6-án szentesítette, és az Országos Törvénytárban mint a VIII. törvény került kihirdetésre; Az 1904. évi újoncok megajánlásáról szóló törvényt Ferenc József 1904. ápr. 6-án szentesítette, és az Országos Törvénytárban mint a IX. törvény került kihirdetésre.

A törvényhozói munka közben került sor a hadügyi költségvetéssel foglalkozó közös minisztertanács üléseire. Az 1904. április 15-én, Budapesten tartott értekezleten részt vettek: Koerber osztrák miniszterelnök, gróf Tisza István magyar miniszterelnök, Ritter v. Pitreich közös hadügyminiszter, Burian István közös pénzügyminiszter, gróf Goluchowski közös külügyminiszter, Lukács László magyar pénzügyminiszter, Ritter Böhm-Bewerk osztrák pénzügyminiszter, és a közös tengerészet főnöke Spaun admirális.¹⁶⁰ A Bécsben napvilágot látott értesülések szerint „a hadügyi költségvetés egyedül emelkedő tételét a haditengerészet költségeinél kell keresni, miután a hadvezetőség a kelet-ázsiai tapasztalatok alapján erős és modern torpedó flottillát akar teremteni.”¹⁶¹ A hat torpedóhajtó költségét, fegyverzettel együtt 28 millió koronára becsülték. Ezt az összeget részint, mint rendes, részint, mint egyszeri rendkívüli kiadásként kellett beállítani az 1905. évi költségvetésbe. Összegezve: a haditengerészet 10 millió, a hadsereg 15 millió koronával igényelt többet, mint 1904-ben. A függőben maradt kérdések lezárása érdekében a közös miniszterek Bécsben, 1904. április 23-án délelőtt újabb ülést tartottak. A Goluchowski külügyminiszter elnökletével kezdődő, megbeszélés nem járt sikerrel, ezért a miniszteri értekezlet délután, az uralkodó jelenlétében a Hofburgban folytatódott. A közös hadügyminiszter és a két pénzügyminiszter között — különösen a két honvédség tüzérségének költségigényéről — fennálló nézetkülönbséget nem sikerült megszüntetni, ezért a delegációk elé terjesztendő előirányzatok lezárására, illetve a két testület összehívásának kiírására sem kerülhetett sor.¹⁶²

A magyar országgyűlés gépezete 1904. április 20-áig zökkenőmentesen működött. Ezen a napon jelent meg a hivatalos lapban a Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazaszállítását elrendelő — 1904. április 18-án kelt — királyi kézirat.¹⁶³ A „nagy ajándékot” az egész társadalom örömmel fogadta, de hiányolták, hogy „hiányzik az elhatározás közvetlen okának ismerete.”¹⁶⁴ A

¹⁶⁰ *Somogyi Éva*: Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie. 1896–1907. Budapest, 1991. 333–346. Az 1904. ápr. 15-én megtartott közös minisztertanács ülés napirendjén szerepelt: az 1905. évi hadügyi költségvetés; a hadsereg és haditengerészet rendkívüli hitele. Szentesítve: Budapest, 1904. máj. 7.

¹⁶¹ Egyetértés, 1904. ápr. 17. Spaun úr követelése.

¹⁶² *Somogyi Éva*: Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie. 1896–1907. Budapest, 1991. 1904. ápr. 23. 365–390.

¹⁶³ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 44/a fond Tisza iratok 2. cs. 8. tétel 58. Az uralkodó leirata Tisza István részére. Bécs, 1904. ápr. 18. „Kedves gróf Tisza! A magyar történelem kiváló alakjai közül egyedül II. Rákóczy Ferenc hamvai nyugszanak idegen földben s e hamvak hazaszállítása a nemzetnek ismételt kifejezett közóhajtát képezi. Hála legyen érte az isteni gondviselésnek: azok az ellentétek és félreértések, amelyek súlyosan nehezdedek elődeinkre hosszú századokon át, ma már egy végkép letűnt korszak történelmi emlékeit képezik. Király és nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették a trón és nemzet között a sikeres egyesült munkásság alapfeltételét képező összhangot. Keserűség nélkül gondolhatunk tehát vissza mindannyian a mögöttünk álló borús korszakra s király és nemzet egyesült kegyelete keresheti fel mindazok emlékezetét, kiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekben. Ennélfogva utasítom, hogy II. Rákóczy Ferenc hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatait, elvárom.” A kézirat tervezetét Tisza István készítette. Továbbá: *Horánszky Lajos*: Tisza István és kora Budapest, 1994. 450. és *Pölöskei Ferenc*: Tisza István Budapest, 1985. 93.

¹⁶⁴ Egyetértés, 1904. ápr. 20. A király ajándéka.

Függetlenségi Pártkörben összegyűltek emlékeztettek arra, hogy korábban Széll Kálmán miniszterelnök és most Tisza István is ígéretet tett Thaly Kálmánnak arra, hogy Rákóczi hamvainak hazahozatalát elősegítik. Az uralkodó ezzel a kezdeményezésével a parlamenti béke megteremtésében fontos szerepet játszó Thaly Kálmánt és Tisza Istvánt egyaránt jutalmazta.¹⁶⁵ A királyi kézirat nyomán keletkezett kedvező politikai hangulatot — a kirobbant vasutas sztrájk miatt — a kabinet végül is nem tudta a maga javára fordítani. Az 1904. év második felében a miniszterelnököknek a házszabály módosítás érdekében tett parlamenti intézkedéseit nem csak az ellenzék, hanem a Szabadelvű Párt tagjainak jelentős része is elutasította, és a politikai válság feloldása érdekében meghirdetett országgyűlési választásokon a kormánypárt veresége Tisza István első kormányának bukásához vezetett.¹⁶⁶

THE FORMATION OF THE GOVERNMENT OF ISTVÁN TISZA AND THE FIRST PERIOD
OF ITS PARLIAMENTARY STRUGGLES
(3 November 1903 – 19 April 1904)

by László Soós
(Summary)

In 1903 the parliamentary opposition made its voting of the laws regarding the military conditional upon the consent by the ruler to the use of Hungarian as the language of command. Francis Joseph refused to accept the Hungarian petitions with reference to his prerogative rights in the field of military matters, and, consequently, the opposition set about an obstruction that paralysed the parliament's working. In order to put an end to the political crisis, the Liberal Party adopted at its session on 28 September 1903 a decision on the elaboration of a military program which would be acceptable to both the ruler and the members of the governing party, and thus serve as a basis for effective negotiations with the opposition. On 3 November 1903 count István Tisza could form his government on the basis of the military program which had been agreed upon after long negotiations between the so-called committee of the nine and the ruler. But the program of the new administration was rejected by the opposition, and the House of Representatives was once again paralysed by continued obstruction. Thus, on 26 November 1903, the governing party suggested to hold parallel, afternoon sessions to get round the obstruction. In response, Ferenc Kossuth, head of the Party of Independence, made an agreement with the prime minister on 5 December 1903, offering to suspend obstruction in return for the withdrawal of the proposal on parallel sessions. As the agreement was rejected by some of the representatives, on 5 March 1904 István Tisza submitted to parliament a proposal for the temporary modification of the standing order whereby to suppress obstruction. Despite the united resistance of the opposition parties, the proposal of the prime

¹⁶⁵ OL Thaly Kálmán iratai P1747–6. tétel-7962. Tisza István meghívója Thaly Kálmán részére az 1904. jún. 22-én, a miniszterelnöki palotában tartandó megbeszélésre. Tárgy: II. Rákóczy Ferenc hamvainak hazaszállítása. 1904. jún. 18. A Törökországból hazatérő Thallóczy Lajost a miniszterelnök 1904. nov. 9-én fogadta. Erre a megbeszélésre Thaly Kálmán is hivatalos volt. Továbbá: Uo. 6. tétel-7966. Tisza István levele Thaly Kálmán részére. 1904. nov. 9. A II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak hamvainak felkutatásához és hazaszállításához szükséges költségfedezetről-előirányzat nélküli kiadásként- a kormány az 1905. febr. 28-án tartott minisztertanácson hozott határozatot OL K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1905. febr. 28. 54./4. Ld. még: Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újratemetéséhez (1873–1906) Szerkesztette: Halász Hajnal, Katona Csaba, Ólmosi Zoltán. Budapest, 2004

¹⁶⁶ A fenti tanulmány részlet a készülő: Tisza-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei c. forráskiadvány bevezetőjéből.

minister was accepted by the parliament on 10 March 1904. This meant at the same time that the bill on the offer of recruitment quota was taken off the agenda, maintaining the impossibility of disbanding some 80 000 additional reservists. Referring to the miserable state in which the families of the additional reservists lived, opposition MP Kálmán Thaly proposed to István Tisza that he should revoke the bill, in return for which the opposition would engage itself to adopt the laws which would be necessary for the proper working of the country. The patriotic proposal of Thaly was accepted by the representatives, and, consequently, the work of the parliament was not disturbed by obstruction in the peaceful period which lasted until the strike of railroad workers. As the parliamentary measures which Tisza took in the second part of 1904 in order to modify the standing order were rejected not only by the opposition but also by a majority within the Liberal Party, the elections held with a view to solving the political crisis brought about the defeat of the governing party and the collapse of István Tisza's first government.